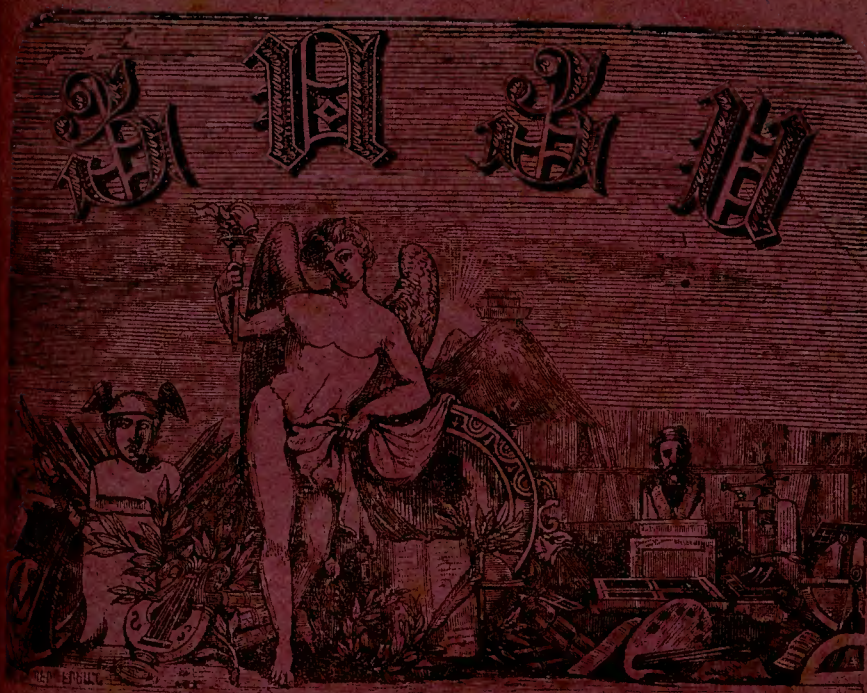

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ—ԴԵԿՏԵՄ 1877

Ա. գիտութիւն եւ Աստուածաշունչ

Բ. Կին քրիստոնեայ

Գ. Նիւթակրօնութիւն

Դ. Վէպ. — Շէլմ եւ Վլադիմիր Կամպաշտօնակալք եւ ոգ-
նուականք Ռուսիոյ

Ե. Յանկ նիւթոց

Զ. Սուրբ Վանագո տպարանէն ի լոյս ընծայեալ գրքերը

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Դ. ԱՍՏՈՒԱՅՐԱՅԻՆ

— 1877 —

15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536

Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԵՐԱՍՏՈՒՄԵՆԱԶՈՒՆՉ

Այսպէս Գ. Վիկտուռու կը ջանայ իւր երկասիրութեան մէջ հին հեթանոս աշխարհի արձանագորութիւններն հին եբրայեցւոց գրուածոց հետ գիտնականօրէն համաձայնեցնել: Եւ յիրաւի հետաքննին գիտնականի մը համար օ՛րջափ նոր լոյսեր չեն տար կարմիր ծովը, առապա՛տը, Սինա լեռը, Խորայեւացի և Քանանացի ժողովրդոց յարաբերութիւններն, որ սուրբ երկրին մէջ իրարու դրացի էին, և իրաւունք ունիմք յուսալու որ հետզհետէ նորանոր գիւտեր և յիշատակարաններ Ս. Գրոց հին պատմութիւնն ու վարդապետութիւնը կարծուածէն շատ աւելի պիտի լուսաւորեն օր մը, որովհետեւ եւրոպական գիտութիւնն այս արեւելեան հնութեան վրայ, որ երեսուն տարի յառաջ հաղիւ թէ ծանօթ էր, դեռ նոր սկսած է իւր հետազօտութեանց նախաշաղկին մէջ մտնել: Արդեօք ի՞նչ բաներ պիտի չըսեն մեզայն կաւի վրայ գրուած մասինագորարաններն, ինչպէս է Ասորական իբրաղինը, այն քարի վրայ քանդակուած երկայն և սեպաձև արձանագորութիւններն, և այն անսպառելի եգիպտոսը, որ գիտաց պահպանել ամեն բան, իւր տաճարներն, նկարներն, ինչպէս նաև իւր մեռեալները:

Բոլորովին նոր աշխարհ մ'է սա, ուր Բրիստափոս Գո-
լոմպոսներ հասած են, բայց դեռ երկրին ամեն ներ-
քին խորերն հետադոստած և թափանցած չեն:

Սակայն ամեն բան պատմութեան մէջ կը կայանայ:
Հնոյն արևելքի պատմութիւնը, որ մեզ հազիւ պատմու-
թիւն կը թուէր, և այսօր մեր առջև կը գրուի՝ կարծես
Յոբի երկաթի գրչաւ, խիստ դրական և վաւերական
հանգամանօք, այս պատմութիւնը աղբայրն և լատին
կամ յոյն դասական պատմութեանց խիստ կը մերձենայ:

Մարդկային ազդի կենաց բոլոր դարերն կապով մը
իրարու լծորդուած են: Պատմութեան մէջ մանաւանդ՝
ընդհանուր օրէնք մը կայ՝ որ միայն քրիստոնեայ հնա-
խուզին կը վերաբերի: Պատմութեան փիլիսոփայութիւն
ըսուածը, ճիշդն ըսելով, հաւատացեալին համար մի-
այն կարելի է: Բրիստոնէական հաւատքէն դուրս, ինչ
կրնայ ըլլալ պատմութեան օրէնքը. եթէ ոչ, կամ պարզ
դիպուածը, այսինքն՝ համըթացութեան բոլոր գաղա-
փարին հերքումը և պատմական փիլիսոփայութեան իս-
պառ ժխտումը. և կամ անանական ճակատագրակա-
նութիւն, որ՝ իբրև սկզբունք դնելով՝ կամայառաջա-
դիմութեան և կամ անկման անխուսափելի հարկառու-
րութիւնը, մարդուս բոլոր աշխատութիւնն ու անձնու-
ւիրութիւնը անօգուտ և ապարդիւն կրնէ: Անհաւատ
դիտութեան վախճանն է՝ թէ ամեն դէպքի մէջ դիպու-
ւածական օրէնք մը, կոյր օրէնք մը և առանց օրէնս-
դրի օրէնք մը կայ: Նա միայն կը ճանչնայ օրէնքը, որ
կը հաւատայ օրէնսդրին. նա միայն կրնայ դարուց դոր-
ժերն իրենց ամբողջութեան մէջ դառնել, որ ոչ միայն
իրողութիւն կը տեսնէ անոնց մէջ, այլ նաև մտածու-
թեան արտադրութիւն. նա միայն կարող է գետի մը
ջրոց բնութիւնը կամ զօրութիւնն իմանալ, որ մինչև ա-
նոր ակը կը դիմէ: Ուստի, թէ՛ աշխարհի և թէ՛ պատ-
մութեան վրայ խօսուի, միշտ բառեղծուածն Աստուած
է. ո՛ր որ չ'ուզէր սոյն բառեղծուածը կարգալ, երբեք

պիտի չ'կարենայ բան մը կարդալ կամ իմանալ : Եւ ահա ասոր համար է որ երբ պատմութեան փիլիսոփայն ազգաց անցեալը կը կարդայ, նախախնամութեան գաղտնի նպատակները կընդնշմարէ հոն և կամ կը ջանայ երևան բերել :

Աստուած, որ 'ի սկզբանէ իւր Օծելոյն փրկատուի ճանապարհները պատրաստեց, չ'ուզեց, ինչպէս կըսէ սուրբն Պօղոս, առանց վկայութեան թողուլ զայն, և ամեն տեղ և ամեն ժամանակ, նոյն իսկ մարդկային մըտաց շօշուփելի կուրուութեան ժամանակներու մէջ անդամ ուզեց՝ որ վերջէն յայտնուելիք կատարեալ ճշմարտութեան վերաբերեալ՝ մի քանի ճշմարտութեան նշխարներ, մի քանի ծառէն փրցուած ոստեր մնան, որ վերջը դարձեալ նուիրական արմատին վրայ պիտի պատուաստուէին : Եւ, մասնաւորաբար, Եբրայեցւոց ազգէն զառ, որ անարատ կերպով աւանդապահ եղած էր նախնի կրօնից և բոլոր ապառնի խոստմանց, Աստուած ուզեց որ չորս մեծամեծ իշխանութիւնք, զորս իւր մարդարէները ծանուցին, առանց փիտնալու գործակատար լինին սոյն աստուածային գործոյն, ժողովրդոց միութեան աշխատին, միութեան որուն ծոցը պիտի բողբոջէր քրիստոնէութիւնը, և միանգամայն իրենց ճանապարհին վրայ խրայեցւացւոց ժողովրդեան հանդիպելով եբրայական ճշմարտութիւնը, առաւել կամ նուազ իւրեանց հեթանոսական մոլորութեանց հետ խառն ընդունին, իբրեւ լոյս մը որ խաւարի մէջ նոր ծագել կ'սկսի :

Հետզհետէ խրայեցւացւոց իշխող և բոլոր ասիական աշխարհին տիրապետող իւրաքանչիւր ազգաց մէջ ալ՝ Ռաբբէնի օրերէն 'ի վեր պահուած և եբրայեցի ժողովրդեան յարաբերութիւններով առաւել ևս հաստատուած մարդկային ազգի նախնի միաստուածութեան յայտնի հետքերը կը տեսնուին : Առ Ասորեստանցիս, Ասուր աստուածը, որուն վրայ կանխաւ խօսեցանք, « գերագոյն տէր և աստուածոց թագաւոր է, որ միապետնե-

ընն իրենց դահուն վրայ կը հաստատէ, անոնց թաղա-
ւորութեան տարիները կ'երկայնէ, որուն անունով կը
պատերազմին թագաւորք, անոր իշխանութիւնը տա-
րածելու նախանձայուղութեամբ, և անոր պաշտամուն-
քըն ու օրէնքը պարտեալ ժողովրդոց ուսուցանելունը
պատահաւ . . . : Ասուրի և այլ աստուածոց մէջ տարբե-
րութիւնը սա է որ Ասուր՝ մասնաւորապէս իւր անուան
նուիրեալ ոչ տաճար ունի, ոչ սեղան, որովհետեւ ամեն
բան իւրն է, ամեն քաղաքներ հաւասարապէս իւր իշ-
խանութեան ներքոյ են . . . : Ասորեստանցիք՝ Ասուրի
ժողովուրդները կըսուին . իրենց թշնամիք Ասուրի թըշ-
նամի կը համարուին, կըօնքնին Ասուրի պաշտօնն է, ի-
րենց Պանթէոնին աստուածոց և ոչ միոյն տուած են
այսպիսի բացատրութիւն մը . : Դարձեալ — Ասորի կայ-
սրութեան մայրաքաղաքին՝ Նինուէի մէջ էր, որ երբ
Յովնան ՚ի լուր ամենեցուն քարոզէր, թէ « Այլ ևս քա-
ռասուն աւուրք և Նինուէ կործանեսցի », թագաւորն
իւր գահէն կ'իջնէ, կը ժողովէ իւր ժողովուրդը, կը պատ-
ուիրէ ծով պահել, քուրձ և մսխիր հագնիլ և ապա-
խարութեան աղաղակ բառնալ առ Աստուած (Յովնա-
նի Աստուծոյն) : Եւ ժողովուրդը՝ խոնարհութեամբ և ծո-
մապահութեամբ և ապաշխարութեամբ Յաւիտենական-
նին բարկութիւնը կը հանդարտեցունէ :

Նոյնպէս Բաբելոնի մէջ, որուն իշխանութիւնը յա-
ջորդեց Նինուէի իշխանութեան, Բաբելոնի մէջ, որ լե-
զուաց խառնակութեան վայրն եղաւ և մարդկային գաղ-
թականութեանց առաջին սկզբնակէտը, Բաբելոնի մէջ
որ այնչափ դարեր իսրայելի ժողովրդեան հետ առն-
չութիւն ունեցաւ, կը տեսնեմք Նաբուգոդոնոսորը, որ
Դանիելի երեք ընկերաց սքանչելի վերկութենէն յետոյ
մահուան պատուհասով՝ կ'արգելու իւր ժողովրդեան,
Սեդրաքայ, Միսաքայ և Սքեդնագովի Աստուծոյն դէմ
չի հայհոյել, և այսպէս կը հրամայէ, « Առ ամենայն աղ-
դըս և լեզուս որ բնակեալ են յամենայն երկրի . . . : Ըն-

նշանս և զարուեստս զոր արար ընդ իս Բարձրեալն , հաճոյ թուեցաւ առաջի իմ պատմել ձեզ , թէ ո՛րպէս մեծամեծք և զօրաւորք են . արքայութիւն նորա արքայութիւն յաւիտենից և իշխանութիւն նորա ազգաց յազգս » . (Դանիէլ Դ. 98) . Եւ քիչ մը վերջը նաբուդոդոնոսոր . Աստուծոյ ձեռամբ հարուածուելէն յետոյ , « աչքերն երկինք կը համբառնայ , և Բարձրեալը կ'օրհնէ և կը փառաւորէ յաւիտեան . . . Եւ , կըսէ , երկնի զօրութեանց և երկրի բնակչաց մէջ չ'կայ մէկը որ կարենայ իւր ձեռաց դէմ հակառակիլ և ըսել , թէ ի՞նչու այսպէս ըրիր » : (Նոյն , Դ. 31 — 34) :

Ապա կուգայ Պարսից իշխանութիւնը , որ ըստ Հերոդոտեայ վկայութեան բնաւ կուռք չ'ունեցան , որովհետեւ Յունաց պէս չէին ընդուներ , թէ Աստուածք մարդակերպ են . Պարսք՝ որոց արձանագրութիւնք գրեթէ բացարձակապէս նոյն և մի գերագոյն Ուրմիդդ աստուած մը կը քարոզեն , սոյն Պարսից դիւցազնը՝ Կիւրոս կը կանգնէ զիբուսաղէմ և դերեգարձի հրաման կուտայ խորայեւացւոց , ըսելով , « Չամենայն թագաւորութիւնըս երկրի ետ ինձ տէր Աստուած երկնից , և պատուիրեաց ինձ չինել իւր տուն յերուսաղէմ » : (Բ. Մնաց . ԼԶ. 23) : Դարձեալ Պարսիկ թագաւոր մ'էր , որ Եսթերի աղաչանք , Հրէից դէմ եղած անիրաւ վճիռն ետ կ'առնու , կոչելով զհրեայս՝ « Որդիք Բարձրելոյն մեծի կենդանւոյն Աստուծոյ , որ ուղղէ զմեր և զազգիս մերոյ ղթագաւորութիւնս յիւրմէ բարեսէր առաստուծեանն » . (Եսթեր ԺԶ. 16) : Յոյժ կարեւոր չէ հետադետեալ թէ այս միաստուածութեան հետքերն գլխաւորապէս նախ քան զԲաբելոն աւանդութենէն առաջ եկած են , թէ ըստ մասին , պարտեալ և գերի խորայեւացւոց աղեցնութեան ծնունդ են . ի՞նչ որ ալ ըլլայ , ճշմարտ է միշտ ըսել , թէ Աստուած ասիական աշխարհի տիրապետող ազգաց , ինչպէս նաեւ այլոց ազգաց մէջ , չէ ուղած առանց վկայութեան մնալ :

Այժմ, չորրորդ իշխանութիւնը կուգայ, այն իշխանութեանց շարքին մէջ, զոր Դանիէլ այնչափ անգամ տեսաւ իւր մարգարէական տեսլանց մէջ, այս է՝ Յոյն Աղեքսանդրի իշխանութիւնը։ Ստուգիւ կ'երևի թէ նախնի աւանդութիւնը յոյն ժողովրդեան մէջ աւելի նսեմացած է քան այլոք։ Բազմապատիկ աստուածները, կռոց պաշտօնը, բարուց ապականութիւնը, մտածութեան զարհուրելի սանձարձակութիւնը, ('ի բաց առեալ ճամարիտ Աստուածն ենթադրել կարող մտածութիւնը, ինչպէս կրցաւ ենթադրել Սոկրատ), բոլոր աստիճակները իշխան արուեստին սքանչելեաց, քաղաքակրթութեան յառաջադիմութեանց և բանաստեղծութեան գիւթութեանց հետ. Հելլենական հանճարը, ճշմարտութիւնը ո՛չ թէ պահպանելու, այլ ակամայ տարածելու սահմանուած էր։ Սոկրատի դպրոցը կրցաւ ճշմարտութեան մի քանի նշխարներ ձեռք բերել. մօտէն կամ հեռուէն քանի մը ծանօթութիւններ ընդունեց Բարսիլոնէն, այսինքն Արևելցիներէն*։ Եւ վերջերքերը Արիստոտելի աշակերտ Աղեքսանդր թաղաւորը երուսաղէմի տաճարին դուռն իւր առջև բացուելով մեծ քահանայապետին ձեռքէն ընդունեց այն մարգարէական գիրքը, յորում իւր յաղթութիւնը պատմուած էր, երբ նոյն իսկ Արիստոտել, ինչպէս կըսէ Լիվիւս Աղեքսանդրացին, հրեայ վիլիստիայէ մը շատ լոյսեր առաւ, երբ Աղեքսանդրի աշխարհակալութենէն յետոյ, արևմտ

* Պատահեցաւ իւր Փետոսին մէջ եւ ուրիշ տեղեր դոկումէնտէր կը խօսի բարբարոսաց փիլիսոփայութեան վրայ, Նոյնպէս կըսուի թէ Պիթագորաս Յրադաշտ կոչուած Ասորիի մը աշակերտ եղած էր։ — Կղեմէս Աղեքսանդրացին, Եւսեբիոս եւ ուրիշներ կըսեն թէ Մովսէս Գերաշխարհ (Գիտութիւն ընդհանրապէս) սորվեցուց Հրէից, Հրէայք ալ Փիլոսոփեցուց սորվեցուցին, Փիլոսոփեցիք ալ Յունաց։

եան Ասիոյ մեծ մասին մէջ ցրուեալ խորայելի որդիքը բոլոր աշխարհ քաղաքակրթեալ տեսան և տարածուեցան ամեն տեղ, կամ այն տեղ միայն՝ ուր յոյն հանճարը տարածուած էր, չեմք կրնար ըսել որ այն ատեն միոյն Աստուծոյ գաղափարը ընդհանրապէս ընդունուեցաւ, ո՛չ, վասն զի, ընդհակառակն, աւելի ևս հակառակութիւն գտաւ շատ անգամ համաշխարհային կռապաշտութենէն. սակայն ամենուրեք ներկայ էր, ամենուրեք կենդանութեան նշաններ կուտար, և միշտ պատրաստ ժամն եկածին պէս արթննալու:

Եկաւ մարգարէից գուշակած վերջին իշխանութիւնը, աւելի բազմաթիւ, աւելի հզօր, աւելի զարմանալի կերպով հաստատուած Հռովմէական իշխանութիւնը, որուն մէջ աւելի լաւ կերպով պահուած կը տեսնեմք շատ մը հին աւանդութենէն մնացած կրօնական ստոյգ գաղափարներ, Գիտնականներէն ոմանք կը պնդեն թէ նախնի Հռովմը գիտնաբար և բացարձակապէս միաստուածական էր, և թէ Նումա, Հռովմայ միանգամայն քաղաքական և կրօնական օրէնսդիրը, աշակերտած էր՝ ո՛չ թէ Պիլ թագորսոսի, ինչպէս կը կարծեն ոմանք, (Պիլ թագորսոս Նումայէն վերջը եկաւ), այլ Յունաց Բուքլէ կոչած փիլիսոփայներէն միոյն, այսինքն Մովսիսի աշակերտներէն միոյն աշակերտած էր: Ասոր այնչափ չեմք կրնար վիայել. սակայն ստոյգ է որ Հռովմէական հեթանոսութիւնը, իւր ծագման մէջ, Յունաց հեթանոսութենէն աւելի մաքուր էր: Լատինը գերադոյն Աստուած մը կրնդունի, Աստուած աստուածոց, բարձր քան զ'ոյն ինքն Արամազդ, Աստուած մը՝ որուն անունը կը պահէ, որպէս զի մի՛ գուցէ թշնամի ժողովուրդներն ալ սորվելով՝ զայն իրենց օգնութեան կանչեն, բայց երբևէն Սփռնական անուն կ'առնու, ըստ որում գեր ՚ի վերոյ է քան զամենայն, (Ս. Օգոստինոս, յաղագս քաղաքին Աստուծոյ), Հռովմէական գիցաբանութիւնը՝ ետրուրացուցմէ, Օմբրիացուցմէ և Սաբինացուցմէ առ-

նուած խառնուրդ մ'է, այլաբանութիւններ և առակներ չ'ունի : Իւր աստուածները չեն ամուսնանար, և ոչ ալ կը ծնանին, Նեկտար չեն ըմպեր, մահկանացուաց հետ չեն խառնուիր : Նումայէն վերջը, 170 տարւոյ չափ, ինչպէս վարրոն կը վկայէ, Հռովմ Բնաւ կուռք չ'ունէր : (եթէ աւելի Հռովմայեցւոց սկզբնական վայրենութիւնը չ'ապացուցաներ այս) : Նախնի Խտալիոյ աստուածները Յունաստանի աստուածոց պէս կեղտ և արատ չ'ունին : Կը սիրեն մարդկային ցեղը և կը քաջալերեն ի բարին : Կը նպաստեն երկրագործութեան, ընչից սեփհականութիւնը կը պաշտպանեն : ամուսնոց մէջ համաձայնութիւն, խոստմանց մէջ հաւատարմութիւն և հասարակաց բարին սիրել կուսուցանեն : Յանձին վեստեանց կուսութիւնը կը պատուեն : Հին Հռովմայեցիին պղծեալ կանանց վրայ արհամարհանօք կը նայի, կաքաւըն ու երգը կ'ատէ, և երբեմն իսկ ասոնց համարյառկացեալ դպրոցները կը գոցէ, (ինչպէս ըրաւ Սկիպիոն Լալիլէն) : եթէ ոչ իրաւամբ, գէթ արդեամբ սուրբ և անոյծ կը պահէ ամուսնութիւնը : Հին Հռովմայ մէջ, ամուսինը, որ մայր է ընտանեաց և տնաշէն, ի պատուի է :

Այսպէս նախնի Հռովմ մարդարէից իւր Նիւթական զօրութեան վրայ ունեցած բարձր համարումը, քիչ շատ Յունական աշխարհէն աւելի կ'իրականացունէ նաև բարոյապէս և կրօնապէս : Կանուխէն Հռովմյաւիտենականութեան հաւատաց, և աւելի հաւատաց, երբ երբայական մարդարէութիւնները կրցաւ կարդալ, որ դեռ իսառական նսեմ և աննշան քաղաք մ'եղած միջոցին, իւր ապառնի մեծութեան վրայ կը խօսէին, ինչպէս են Ձաքարիայի և Դանիէլի մարդարէութիւններն այլ և այլ նմանութիւններու ներքեւ, և մասնաւորապէս Նաբուգոդոնոսորի տեսած արձանին մեկնութեան մէջ :

Արդ, ի՞նչ կրնամք մտածել այժմ Նումայի վրայ, որ սոցն Դանիէլի գուշակած ամենէն հզօր վերջին իշխա-

նութեան առաջին դիւցազն ու հռովմէական կրօնից և քաղաքին ճշմարիտ հիմնադիրն եղաւ : Այլք , ինչպէս կանխաւ ըսինք , ընդ որս նաև Կղեմէս Աղեքսանդրացին , Մովսէսի աշակերտ ընել կուզեն զՆումա , և իւր հաստատած կրօնական ծէսերն ալ՝ երրայեցւոցմէ վոխ առած կը համարին , և Հռովմայ գերագոյն քրմապետը և երբայական կրօնից քահանայապետը՝ իրարու երկուորեակ կը ջանան ցուցնել , անոնց պաշտօններուն իրարու բաւական յարեւմանութենէն առնելով :

Մենք ստոյգ և վաւերական չեմք հարմարիր Նումա Պոմպիլիոսի երբայականութիւնը : Սակայն անժըխտելի է իւր կրօնական սրբութեան , մաքրութեան եւ արժանաւորութեան համբաւն որ իւր անունը վառաւորած են հնոց մէջ : Նախնի ականաւոր անձանց մէջ ո՞վ կայ որ բողոքովին անարատ անուն թողած ըլլայցեանոց : Արդարև ոչ Սողոմն է և ոչ Լիզուրկոս . թերևս Պիլթագորասը , սակայն Պիլթագորաս փիլիսոփայ և ոչ թէ օրէնսդիր մ'է : Պլուտարքոս և Վարրոն կը վկայեն թէ Նումա աստուածային էակին նկատմամբ այնչափ յարգ ու մեծարանք ունէր , որ կուոյ դէմ ունեցած իւր ատելութեան չափն անչափ էր : Նոյնպէս Տիտոս — Լիվիոս կը հաստատէ թէ Նումա գերագոյն Աստուծոյ եւ աշխարհս կառավարող նախախնամութեան կը հաւատար , հաւատք մը , որով այնպէս տողորած էր մտքերը որ միայն ուխտին յարգանքը՝ պատժոյ երկիւղէն աւելի կը կառավարէր անբութիւնը : Նումա սուղակաբարոյ ժողովուրդ մը՝ խիստ կրօնասէր և առաքինի ժողովուրդ մ'ըրաւ : Իւր թագաւորութեան երկար տարիներուն մէջ այնպիսի ներքին խաղաղութիւն մը պահեց , որուն հետքն անգամ իրմէ վերջը հազիւ թէ տեսնուած է Հռովմայ մէջ մինչև ցայսօր , և որ իւր արդարութեան վրայ հասարակաց ունեցած մեծարանքէն յառաջ կուգար : Մեծ բաղդ մ'էր , եթէ գիտնար Հռովմ որ Նումայի պէս մէկն ունեցաւ խաղաղութեան արօ-

ւեստը սորվելու համար : Բանաստեղծից բոլոր նմանաբանութիւնները չէին բաւեր իւր թագաւորութեան երջանկութիւնը նկարագրելու : Ահաւասիկ ո'րպիսի աւանդութեան արձագանգներ կուտան բոլոր ոչ միայն հռովմայեցի , այլ և Յոյն պատմիչք . (Յոյնք , որ սովոր են միայն իրենցները դովելու) :

Անկարելի է ուրեմն , իշխանութեանց այս յաջորդութեան մէջ , միաստուածութեան ոերմը պահելու համար նախասնամութեան գործած աշխատութիւնը չի տեսնել , միաստուածութեան , որ Նոյի տապանէն ելաւ , ամենէն աւելի անսուրբ դիցաբանութեանց մէջ անդամ պահուեցաւ , երեցաւ մանաւանդ տիրապետող իշխանութեանց մէջ , և ալ աւելի հաստատուեցաւ ասոնց մէջ՝ Մովսիսի աշակերտաց յարաբերութիւններով , եւ վերջապէս գործնական կերպով յաղթանակեց Որդւոյն Աստուծոյ յայտնութեամբ : Ազգաց միութիւնը և հետզհետէ կենաց կցորդութեամբ իրարու մերձաւորութիւնը՝ այս չորս մեծ իշխանութեանց յաջորդութեամբ պիտի ըլլար , որ նախ արեւմտեան Ասիան նուաճեցին , յետոյ անկէ անդին՝ Յունաստանը . վերջապէս , յետոյ բոլոր Միջերկրական աշխարհը , պատմութեան և քաղաքակրթութեան այն յաւիտենական հանդիսարանը՝ Հռովմէական դաւաղանին տակ մտաւ . բայց ժողովրդոց այս միութիւնը ՚ի նպաստ հաւատոյ և աստուածային միութեան պետք էր լինել Սահաւասիկ այս է պատճառը որ տիրապետող ազգաց մէջ՝ կրօնից աւելի մաքուր և բարձր զգացում մը կը տեսնեմք , և ասոնց մօտ կը տեսնեմք Հրէից ազգը , որ իւր դաշնակից , հպատակ և կամ գերի վիճակին մէջ պաշտօն ունի զանոնք խրատելու , արարչին անունը անոնց ծանօթացնելու , և Ուրեշ յայտնելու , ինչպէս կըսէ Մովսէս , և ինչպէս կըսէ Պղատոն* :

* Պղատոն τὸ ὄν , τὸ ὄν ὄντος կ'անուանէ , որ Եհովայի ա-

Բայց երբ Աստուծոյ ծանօթութիւնը բոլոր մարդկանց յայտնուեցաւ, և ա՛լ աւելի պարզուեցաւ՝ քրիստոսի յաշխարհ գալստեամբն ու մարդկութեան հետ միանալովն, հռովմէական լուծին տակ ազգաց քաղաքական միութիւնն այլ ևս հարկաւոր ըլլալէ դադարեցաւ։ Նոյնպէս հրէայ ժողովրդեան ազդարութիւնքն ալ, այլ ևս հարկաւոր չէին։ Աստուած ա՛լ այս վկայութեան պէտք չ'ունէր։ Մարդկային ազգը ուսեալ էր, մանաւանդ թէ փրկուած։ Հռովմէական կայսրութեան խուրձը խորտակուեցաւ, և իւրաքանչիւր ազգ՝ իրեն յատուկ կեանքը վերստին ձեռք առաւ, նո՛ր և քրիստոնէական կեանք մը, մարդկութեան ֆրկչին խաղաղ և աստուածային իշխանութեան ներքեւ, որ ամեն սերմանեաց մէջ փոքրագոյն մանանխոյ հատին նման, ելաւ բարձրացաւ, ծառ եղաւ հաստարմատ, ոստեր արձակեց բոլոր աշխարհ, և իւր զովարար շուքին տակ եկան պատասպարուեցան անխտիր քաղաքացին ու օտարականը, ազատն ու գերին, տէրն ու ծառան, Յոյնն ու բարբարոսը, այրն և կին, և այս կերպով կազմեցաւ, առանց զինուոց և արեանց, միութիւն օրդւոյ մարդկան, 'ի մի դըլուխն իւրեանց 'ի Յիսուս Բրիստոս։

Թո՛ղ ուրեմն դիտութիւնն իւր ճամբան շարունակէ՝ և պատմութեան գործաւորներն աշխատի՛ն օգտակար և ողջամիտ հետազօտութիւններ ընել, ո՛չ թէ երազելով և կոյր զկուրպն անստոյգ հետեւութեանց դիմելով, այլ աստիճան աստիճան ցայսօր անծանօթ ճշմարտու-

նունն է։ Եբրայերէն էլ կամ Ելէհէ՛ժ բառը, Աստուծոյ ուրիշ մէկ անուն մ'է, որ քաղդէարէն լեզուի մէջ կը գտնուի Իւ — ւա, ինչպէս նաեւ Արաբերէնի մէջ Ալլահ, Յոյն մատենագիրք "Πλος կամ "Ιλος կը գրեն — « Գերազոյն Աստուածը, առաջին եւ միակ սկիզբը՝ ուրկէ յառաջ կուգան տմենայն ինչ, (Քաղդէացւոց մէջ) Իլու էր, գերազանց Աստուած »։ Յ. Լընորման։ Աւ յեան պատմութեան հնչյն Աբեհէլեց։

Թեանց ծանօթութեան վերանալով, Կրօնքն այսպիսի
հետազօտութիւններէ աւելի կ'օգտի քան կը մնասի.
անցելոյն բեւեռագրերն ու յիշատակարաններն չի կարա-
ցին մնաս բերել, նոյնպէս պիտի չի կարենան ներկա-
յիններն ալ. և երբ դիտութիւնը նորանոր յառաջադի-
մութիւններով զարդանայ ու բարդաւածի, կըսեմք հա-
մարձակութեամբ, թէ յայնժամ ոչ ուրեք պիտի գտնու-
ին նուազ քրիստոնեայ դիւանականներ :

ԿԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ

Բ.

Եւակ մը ճշմարտապէս և արբութեամբ երջանիկ ընելը՝ իսկոյն մեծ զօրութիւն մը, աստուածային զօրութիւն մ'է. և Աստուած տուած է այս զօրութիւնը քրիստոնեայ կանանց, մասնաւորապէս իւրեանց ամուսիններուն նկատմամբ. և որովհետեւ Աստուած՝ այս երջանիկ ընելու նախանձելի զօրութիւնը չի կրնար չընորհել, առանց մի և նոյն ատեն պարտաւորութիւն մ'ալ դնելու, ուստի կ'նշ կենաց մէջ ամեն բան այս գեղեցիկ դործոյն, այսինքն իւր շուրջը երջանկութիւն ստեղծելու դործոյն համընթաց պէտք է ըլլայ:

Ասիկայ ապահովելու առաջին թէութիւնն է միութիւնը: Աստուած ամենուրեք միութիւն կ'ուզէ, միութիւն կ'ուզէ ամեն մարդոցմէ՝ առանց տարբերութեանց և խտրութեանց նայելու, միութիւն կը պահանջէ՝ հակառակ ամեն կերպ հակակրօթեանց և ատելութեանց, ամեն վիճակի մէջ, ամենէն և ամեն ատեն: Ի՞նչպէս ուրեմն միութիւն չի պահանջէ նաև ամուսնացեալ մէջ: Յիսուսի և իւր եկեղեցւոյն միութիւնը, մարդկութեան ընդ Ռանին Աստուծոյ սուրբ միութիւնը, աստուածաշին երեք անձանց իրարու հետ ունեցած գերադոյն և անջնջելի միութիւնը, ո՞չ ապաքէն նոյնչափ նախատիպ

ներ են ամուսնացելոց՝ միութեան : Երկնային անճառե-
 լի պայծառութիւններ են ասոնք , որ ամուսնութեան
 մէջ պէտք է ցոլացեալ տեսնուին , ինչպէս երկրիւ ծոր-
 ծորներըն մեջն հոսող ականակիտ վտակն հաստա-
 ւութեան վսեմ և ամենապայծառ աստղերն իւր մէջ
 կը ցոլացունէ : Աստուած կուղէ իբրեւ 'ի հայեւոյջ նայիլ
 հոն և տեսնել իւր պատկերը , իւր թէ՛ էութեան և թէ՛
 գործոյն կենդանի և կատարեալ պատկերը : Աստուծոյ
 հաստատել ուղած սոյն միութիւնը , առանց որոյ եր-
 ջանկութիւնը լոկ առօրեայ պատրանք մ'է , սրտից
 միութիւնը , մանաւանդ թէ հոգւոց միութիւնն է , ու
 բովհետեւ , առանց հոգւոց միութեան , ինչ կար-
 ժէ սրտից միութիւնը , ո՞չ ապաքէն կը լուծուի գերեզ-
 մանին եղերքը , գուցէ մինչև հոն ալ չի տևէ : Առանց
 Գրիստոսի , որ ճշմարտութեան , գեղեցկութեան և կե-
 նաց առատահոս աղբիւրն է , մարդիկ կը մերձենան ,
 կը շղթայուին , այլ սակայն չեն միանար : Աստուածային
 հոգերը միայն անմահ տունկեր կը բողբոջեն , և քրիս-
 տոնէական մթնոլորտը միայն ծաղիկներն անթառամ կը
 պահէ : Առանց աստուածային սիրոյ , լոկ մարդկային
 սէրը , յարդի խարոյկ մ'է միտցն . Որչափ սառնորիկ ար-
 ծարձի , նոյնչափ ևս արագութեամբ կ'սպառէ իւր ճա-
 րակն եղող ողորմելի նիւթը , և այս տխուր խարուկին
 ածիւնն ալ ձանձրոյթ , զորւանք և երբեմն ալ ատելու-
 թիւնն է : Ո՞րի սորվեցունեւ այս ճշմարտութիւնը որ այ-
 սօրինակ սիրած կամ սիրուիլ ուղած են : Այս կարգէն
 են նաեւ ասոնք որ ամուսնութեան մէջ այսպէս կը սի-
 րեն զիրեար , երբ երկու հոգւով ճամբորդելու ձեռք
 զարնուած է , ինչ որ հաւատքն ու Գրիստոսի սէրը կը
 պահանջեն որ յաւիտենական ըլլայ 'ի մեզ , ուրիշ բան
 չէ , այլ միայն ճանապարհորդութիւնն 'ի գլոխ հանե-
 նելու բաւական վերջին թռչակ սը : Անձնանուէր ըլլալ
 ինքզինք զոհելու սովորութիւն ընել , որ միայն սերտ
 միութիւն մ'ունենալէ յառաջ կրնայ գալ , ասոնք են

որ յաւիտեանական պէտք է ըլլան : Կա՞յ ուրախութիւն մը, որ արտասուօք դնուած չըլլայ . կա՞յ հասկ մը, որ մահ պատճառած չըլլայ այն հատին, ուրկէ ծիւ առած է : Ոչ միայն պետք է ինքզինք նուիրել, այլ յաճախ զոհողութիւնն յանձն առնուլ ձևացնել . ոչ միայն ինքզինք զոհելու է, այլ նաև զոհը զարդարելու և խորհրդաւոր ստուերով մը ծածկելու է, մինչև իւր վերջին ճենճերը :

Բայց նախ ի՞նչ ըսել պէտք է քրիստոնեայ կնոջ դերին վրայ : Նա թէպէտ միացած, այլ ստորակարգեալ է, և հարկ է խստովառնել, թէ յիրաւի՝ կինը հնազանդելու համար ծնած է և ոչ թէ հրամայելու : Այլ իշխանութիւն ունի, և կնոջ բնութեան մէջ ամեն բան՝ իւր հարկաւոր բայց միանգամայն սիրելի օղնական մ'ըլլալու համար շտեղծուելուն հակատաղ իրը կը ցուցնէ . բայց վերջապէս օգնական մ'է : Դժուարին կոչում, եթէ Աստուած՝ որ իւր օրէնքին համեմատ կը սիրուէ իւր պարզեաները, կնոջ սրտին մէջ հանդուրժելու կարողութիւն մը դրած չըլլար, կարողութիւն մը՝ մարդուն տրուած հրամայելու կարողութեանէն գերազոյն, եթէ Աստուած տրուած չըլլար անոր այն կարողութիւնը, կամ լաւ ևս այն չը նորհքը, որով կինն ինքզինք իւր սիրելեաց առջև կը մոռնայ, դողցես չ'հաւատալի հաստատութեամբ : Որպէս զի արժանիք ունենայ, հարկ է այս հնազանդութիւնն իրեն պարտաւորութիւն համարի : Ամեն օրէնք՝ բնական օրէնքէն սկսելով՝ զայս կը պատուիրեն կնոջ, և Աստուած դրական պատուիրանքով մ'ալ հաստատած է զայն : Բայց միշտ խիթալի է, որ մի՛ դուցէ կանայք այս կէտը ցնորք համարելով, վերջին ժամանակներս մշտապէս մթնոլորտներուն մէջ շրջան առնուլ սկսած արհամարհելի իմաստակութիւններէն խաբուին : Ելին մը լըռելեայն Աւետարանը կ'ուրանայ, եթէ մեղապարտ և կամայական եղանակաւ մը, զինքն իւր ամուսնոյն հետ կապող հնազանդութեան այս կապը խզելու ըլլայ . կը

մեղանչէ , եթէ , առանց թէպետ խղելու , չուզէ հնա-
զանդիլ , օրինաւոր պարագայներէ դուրս . և այլ ևս
վստահութիւն չի կրնար տալ , եթէ իւր ամուսնոյն վը-
րայ իշխել ուզելով , զոր Հոգին սուրբ յայտնապէս կ'ար-
դելու , իսպառ անկախօրէն դործել ուզէ և անձամբ
կառավարել թէ ինքզինք , թէ իւր տունը և թէ զա-
ւակները , 'ի բաց առեալ ընտանեաց գլխաւորն , որ ա-
մեն բանէ առաջ նոյն իսկ իւր ալ գլխաւորն է : Եթէ
այրն անձամբ կառավարելու անկարող ալ ըլլայ , — ա-
ւա՛ղ , որ շատ յաճախ են մեր ազգին մէջ այս բացա-
ռութիւններն , — բաւական պատճառ մը չէ այս , որ
նոյն իսկ Աստուծոյն դրուած կարգը խանդարուի : Թո՛ղ
նախ կ'ինն ամուսնոյն առջև թէ իւր խորհուրդներն և
թէ իւր բաղձանքը մերկանալով , խոհմութեամբ , խո-
նարհութեամբ և սիրով յայտնէ անոր թէ ի՛նչ պատճառ-
ներ կ'ոտիպեն զինքն իւր ըրածն աղէկ դատելու . Թո՛ղ
նախ իւր աղօթից մէջ դործն Աստուծոյ յանձնելով
ձեռք առնու ապա բոլոր այն համոզելու միջոցներն ,
զոր շնորհքն ու բնութիւնը տուած են իրեն . Թո՛ղ ը-
տապաւ բան մը չընէ և համբերել գիտնայ , այն ատեն
շատ անկարելի պիտի ըլլայ , որ , վա՛ղ թէ անադան ,
իւր նպատակին չի հասնի , դէթ անհրաժեշտ նպատա-
կին . և յայնժամ իւր ամուսնոյն հետ ներդաշնակու-
թեան մէջ մնալով , և կամ անով կառավարուելով , Աս-
տուծոյ կամաց համաձայն դործած պիտի ըլլայ և ամեն
բան յաջողած պիտի տեսնէ : Այս է օրէնքն ու կարգը
և այնչափ նուիրական , որ աւելի լաւ է անպատեհու-
թեանց հանդուրժել , քան այս կարգէն խտտորիլ և մա-
նաւանդ չի պահել :

Բնութեան պահանջած և Աստուծոյ ուղած այս բա-
տորակարգութիւնը և ոչ մէկ կերպով չ'եղծանէր ուրե-
մն կնոջ օրինաւոր ազդեցութիւնը , այլ միայն անոր
սահմանները կ'որոշէ և գործածութիւնը կը կանոնաւո-
րէ : Այս նուրբ խնդրոյն վրայ կ'արժէ որ քիչ մը երկարօ-

րէն խօսիմք , որպէս զի մեր հայ կանանց լաւ խրատ մը տուած ըլլամք , թէ ինչ կերպով ազդեցութիւն կրնան ունենալ կանայք իւրեանց ամուսիններուն նկատմամբ :

Եթէ վաճառանոցն ամուսիններուն կ'իյնայ , տունն ալ կանանց իշխանութեան ներքեւ կը մնայ : Այս մասին , կանայք տանը մէջ պարտին քրիստոնեայ լինել , որպէս զի աստուածպաշտութեան մէջ ալ իւրեանց ամուսնոց լաւ խորհրդականներ ըլլան , և իրենց յորդորներն ալ կարենան լսելի ընել տալ : Նումա՝ որ առաջին օրէնսդիրն եղաւ Հռովմայեցւոց , ջանաց հաւատացունել ժողովըրդեան , թէ Եդերիա անուն յաւերժահարս մը հրամայած էր իրեն այն օրէնսդրութիւնը : Այս առասպելը թող իրականացունեն հայ կանայք , և ջանան իւրեանց ամուսիններուն Եդերիաներն ըլլալ , Աստուած կիներն աղբիւրին քով դնելով՝ անոր պահպանութիւնն իրենց յանձնած է . անկէ բղխելիք դետն հեռաւոր կողմեր պիտի երթայ ողողէ , զոր իւրեանց ոտքերն երբէք պիտի չի կոխեն , բայց ջուրը միշտ վճիռ ու անապակ ընելու պարծանքը միշտ կանանցն է . Այրերն ըստ իմիք հասարակաց կրթութեան դործաւորներ են , և թերեւս օրէնսդիրներ . բայց կանայք պիտի ըլլան անոնց բարքն ուղղող , և անոնց բարքն ալ այն ատեն միայն կրնան ուղղել , երբ անոնց հաւատքը , բարեպաշտութիւնը , առ Յիսուս փրկատու անոնց սէրը , և առ Եկեղեցին անոնց անձնանուիրութիւնն արծարծեն ու վառեն , զի կանայք ընդհանրապէս արանցմէ աւելի գիտեն թէ ինչ է կրօնքը , և այս մասին յոյժ կը գերազանցեն զանոնք . Բայց ասիկայ ըսել չէ , թէ կանայք արանց գլուխ ըլլալու են , այլ թէ յիշաւանց է որ անոնց սիրան ըլլան միշտ :

Այլ սակայն , որչափ դեղեցիկ ալ ըլլայ այս , միութիւնը , տակաւին լոկ յառաջաբան մ'է : Աստուած կանանց վրայ աւելի մեծ կոշումներ դրած է : Անոնց սըրտին մէջ իւր սիրոյն մէկ կայծը դրած է , իրարու հա-

դորդեալու համար . արգասաւոր ըլլալու համար ալ , իւր պատկերին նման ստեղծած է զանոնք . երրորդութիւն մը կը պատրաստուի աշխարհի մէջ , որ կենդանի պատկերը պիտի ըլլայ այն երրորդութեան որ երկինք կը թափաւորէ . և զարմանալի՛ բան , Աստուած որ կը հաճի տկար արարածներն իւր արարչական գործողութեան հաղորդ ընել , անոնց հաւանութեանը կ'սպասէ : Անոնք ունենուն պէս , մայրութիւնն ալ կ'սկսի , եւայի այս դուռտըրը անդէն իսկ նոր էակ մը կը կրէ իւր մէջ , որ ամենուն աչքէն ծածկուած , ամենայն ինչ իւր մօրմէն կ'առնու , իւր մարմինը նովաւ միայն կ'ապրի , և ինչ պէս իւր հոգին ալ բան մը չ'առնու այն սրտէն՝ որուն այնչափ մերձաւոր կը գտնուի :

Ուրեմն առ մանուկն պարտքերն անոր ծննդենէն շատ յառաջ կ'սկսին : Ինչ պիտի ըլլան այն պարտքերն , երբ մանուկն իւր մօրն արգանդէն՝ անոր բազկացը մէջ անցնի , երբ մայրը զայն իւր համբոյրներովը գգուէ , երբ անոր աղու աչաց մէջ շատ բաներ թարգմանէ ու կարդայ , և երբ նորա դեռածին խորհուրդը գուշակէ այն անյօդ բառերուն մեջէն , որ մօր մը համար միայն ճշմարիտ լեզու մ'են : Դաստիարակե՛լ մանուկը . ահաւասիկ այնուհետեւ մօրը մէկ հատիկ գործը : Դաստիարակե՛լ բառը շատ լաւ կը բացատրէ իւր նշանակել ու զած իրեն մեծութիւնը : Դաստիարակե՛լ այսինքն տալաւ 'ի մարմնոյ և 'ի զգայարանաց արձակել այն փոքրիկ էակը , որ իւր էութեան արտաքին երևոյթովը խիստ մերձաւոր է երկրի և կենդանեաց , բայց իւր ներքին մասամբն ալ , վաղ իսկ հրեշտակաց ընկեր , պատկեր և որդի Աստուծոյ է . դաստիարակե՛լ զայն , այսինքն ուտըն առ ոտն սորվեցունել անոր՝ առարկայներն ընտրել , զանոնք իրարմէ զանազանել , գուշակել իր մէջ ինչ որ չի տեսներ , զգալ ինչ որ խոյս կուտայ իւր ըզգայարանքներէն , և թեպէտ անշուշտփելի բայց գերագոյն հեղինակութեան մը ներկայութիւնը ճանչնալ , այն

սինքն խղճմտանքը . դաստիարակել՝ զայն , այսինքն ա-
նոր ձեռաց մէջ դնել , ինչչափ որ կարող է գործածել ,
այն աստուածային բայց ահաւոր գործիքներն որ բա-
նականութիւն և ազատութիւն կը կոչուին . մին լուսա-
ւորել և միւսին առաջնորդել , երկուքն ալ կրթել , և ,
առանց խիստ սեղմելու , միշտ ուղղել զանոնք . դաս-
տիարակել՝ զայն , այսինքն՝ խոհեմ , չափաւոր , նախախ-
նամական օրինաց համաձայն , բայց անընդհատ յառա-
ջադիմութեամբ , գէթ քսան տարուան միջոցի մէջ , այն-
պիսի էակ մը՝ որ ո՛չ կը տեսնէ , ոչ կը լսէ , ոչ կ'իմանայ ,
որ չի կրնար ո՛չ ուզել և ո՛չ գործել , և արտասուելէ
զատ ուրիշ ոչ ինչ գիտէ , մարդ ընել , մարդ մը՝ որ բա-
ւական ըլլայ ինքնին ընտանիք մը կազմելու , հանճարո-
վըն իւր անունը հռչակելու , քաջութեամբն իւր հայ-
րենիքը վրկելու և իր Աստուծոյն համար նահատակու-
ելու , Այս է դաստիարակութեան գործը , և մասնաւո-
րապէս մարդ գործը .

Այս կերպ դաստիարակութենէ մարդ ոչ նուազ չահ-
քան թէ օգուտ ունին . բայց նախ պէտք է մայրն ինք-
զինք մեծարելի ընէ և իրեն հնազանդել ուսուցանէ
մանկան : Բանի որ մանուկին խելքը դեռ բացուած չէ ,
պէտք է մայրն իմաստութեամբ , քաղցրութեամբ և սի-
րով՝ իւր խելքին անսալ վարժեցունէ զայն , որպէս
զի մանուկը վայրկեան մ'անգամ մտքէն չ'անցունէ , թէ
տէր է ինքը : Այս հպատակութեան արդիւնքը միթէ
անհատականութիւնը վերցնել է , ո՛չ երբէք : Բնակա-
նաբար տկար , և ՚ի հարկէ անկատար էակի մը պակա-
սութեանց բնաւ չի ներելը , ո՛չ միայն իրաւացի և բա-
րի չէ , այլ նաև նոյն իսկ մանուկն ալ աններող ընելու
վարժեցնել է : Մանուկին չափաւոր կերպով մը ազա-
տութիւն տալը , անոր բնական , իմացական և բարոյա-
կան երրակի զարգացման խիստ կարևոր է : Ազատու-
թիւնը բնաւ վտանգաւոր չէ , եթէ մանկան երասանա-
կը թող տրուած ժամանակ , բարի խղճի և բարե-

բարոյ բնաւորութեան կրկնակի սանձ մ'ալ տրուի ա-
նոր :

Մեր այս խօսքերը կարդալով, շատ պիտի զարմա-
նան կարգ մը մարդիկ, որք անդադար կ'ամբաստանեն
եկեղեցին, իբր թէ մարդկային արժանապատուութիւ-
նը կը խեղդէ և հոգիները կը ջլատէ. ուրեմն կը հրա-
ւիրեմք զանոնք որ ուշադրութիւննին կրկնապատկեն
մեր հետեւեալ տողերուն վրայ և տեսնեն թէ ինչ կերպ
դաստիարակութիւն կը պահանջեմք մայրերէն :

Մայրը կանուխէն հսկելու է որ իւր զաւակներն ա-
մենն ալ բարձր, ազնուական, վեհանձն և վերջապէս
արժանաւոր բնաւորութիւն մ'ունենան. Մարք պետք
է ամօթ ազդեն զաւակաց ամեն ցած, կոշտ, շինական,
յոռի և անարգ բաներու համար, և ուրիշ ինչ որ ա-
նարժան է մարդու. միանգամայն պէտք է նային որ
իւրեանց զաւակունք ժիր ըլլան. և ինչպէս կարելի է
որ ժրագլուխ կնոջ զաւակունք ժիր ըլլան :

Դոյզն տկարութեամբ մը կը մեռնիմք, զաղփաղփուն
արարածներ եմք, չեմք կրնար այլ ևս յոտին կենալ,
ապտակաւ մը յերկիր կը տապալիմք, մեր ծկոյթ մա-
տէն բռնելով կրնան քարշել զմեզ. մեծ չարիք և մեծ
թշուառութիւն մ'է այս ուշ դնե՛ն թող մարք, և դար-
ման տանին այս չարեաց: Մայրը ջանալու է որ իւր ուս-
տերքն՝ արդարեւ մարդիկ ըլլան, և դասերքն ալ առ-
նացի կիներ: Պետք է կրթէ զանոնք, պետք է երկու
սեռերն ալ ընտելացունէ որ ամենն ալ պարտուց ձայ-
նին առջև խոնարհին: Բայց կարեոր է նախ այս պարտ-
քերուն ինչ ըլլալը գիտնալ և մեծաւ մասամբ այս գի-
տութիւնը մայրը կուտայ: Մօրն անկ է առաջին անգամ
իւր զաւակակաց քրիստոնէական վարդապետութիւնն
ունուցանել, և անոնց իմացականութեան և կարողու-
թեանց համեմատ՝ բացատրել այն յայտնութիւնը, Աս-
տուծոյ այն մեծ և սիրալիր պարգևը, որ Աւետարան
կը կոչուի: Մօրն անկ է անոնց մտաց մէջ դնել այն քը-

ըխտոնէական դատումը՝ որով թէ զիրերն և թէ զմարդիկ կը մեծարեն, ինչպէս Յիսուս Գրիստոս ինքնին կը մեծարէ զանոնք։ Մօրն անկ է՝ իւր զաւակաց միտքն այսպէս սնուցանելէն, անոնց խղճմանքը լուսաւորելէն և բնաւորութիւնն լաւցունելէն յետոյ, անոնց սիրտն ալ դաստիարակել, անոնց սրտին շարժումներն ալ բըռնել, ուղղել և հրամայել, և երբէք չի մոռնալ, որ եթէ պետք է սիրտը բարձրանայ, նոյնպէս պետք է նա և որ ընդարձակի, զի Աստուած ամեն բան ընդգրկելու համար ստեղծած է զայն։ Խիստ անագան, երբ մանուկն ՚ի չափ կատարելութեան հասնի, այն սիրտն, աւաղ, յաճախակի վտրձ պիտի փորձէ մօր մ'անհանգիստ աչքերէն խուսափելու՝ որ ամեն բան գուշակած է։ Թերևս այն ատեն իւր լռելեայն թափած արցունքներն՝ իւր որդւոյն փրկութեան հարկաւոր փրկանքն ըլլան։ Թող արիւնաջ. Նայենի այրւոյն մօտ է Գրիստոս և թող գիտնայ, թէ ո՛րչափ նաև մօտ է Աստուած մարց սրտերուն, և թէ ի՛նչ աստիճանի է Աստուծոյ՝ մօր մը սրտէն ելած պաղատանքները չ'մերժելու բարեբաղդանկարողութիւնը։

Բայց այս կիներ, այս մայրն իւր բոլոր անձնանուիրութիւնը լմնցող և բոլոր պարտքերը կատարեց։ Ո՛չ, դեռ ուրիշ շատեր ալ իրեն կը վերաբերին. ո՛չ ապաքէն յիրաւի կնոջ կը պատկանի կառավարել այն փոքրիկ ներքին թագաւորութիւնը, որուն, ամեն տիտղոսներով, թէ թագուհին և թէ գեղեցկագոյն զարգն է։ Ահաւասիկ նախ ծառայները, որոնց մէջ պետք է ընտրութիւն ընէ, անոնց վրայ հսկէ, կառավարէ, հրամայէ և անոնց տուած հրամանաց մէջ՝ պետք է գործածէ միասնաբար՝ թէ իւր հեղինակութիւնը, որուն պետք չէ բնաւ հաղորդակից ընէ իւր ծառայները, վասն զի ստորակարգեալ են, և թէ իւր համակիր յարգանքը, զոր ծառայք իւր հաւատքէն կ'սպասեն, որովհետև մի և նոյն հօր որդիք, մի և նոյն Յիսուսի Գրիս-

տոսի անդամներն ըլլալով՝ աշխարհի վրայ այժմ իրա-
րու հաւասար են, և օր մ'ալ թերեւս երկնից մէջ իրմէ
վեր ըլլան: Այս կերպով կ'ապահովուին տան մը տէրե-
րըն ու ծառայները:

Այրը կարող է առտնին կարգադրութեանց հոգ տա-
նիլ, բայց ընդհանրապէս կնոջ կը թողու տանը հրա-
մայելու և հոգածելու խնամքը: Քրիստոնեայ կինը՝ ինչ-
պէս իւր անձին՝ նոյնպէս նաև իւր տանը զարդարան-
քին համար ըստ դիպաց չի գործեր: Ամենուրեք և ա-
մեն բանի մէջ ազնիւ արարածներ եմք, որովհետև քը-
րիստոնեայ ըլլալը միշտ ազնուական ըլլալ ըսել է. վասն
զի մէկ հատիկ ազնուականութիւն մը միայն կայ, որ է
աստուածային ազնուականութիւնը և ազնուապետու-
թիւնը, երկնից պատրիկութիւնը և ընտրելոց ազնուա-
կան ընտանիքը: Ուրեմն մարդկանց մէջ տեղի ունեցող
ամեն ուրսխութեանց, ճաշակի, բարուց, ուսմանց, յա-
րաբերութեանց, վերջապէս ամեն կերպ կացութեանց,
խորհելու, զգալու և գործելու ամեն եղանակաւորու-
րեանց նկատմամբ ինչ որ ճշմարիտ է ըսել, նոյնը շար-
ժուն կարասեաց նկատմամբ ալ ճշմարիտ է: Հեթանոս
կարասիներ ալ կան, քրիստոնեայ կարասիներ ալ կան:
Հոս, բնութիւնը շնորհաց հետ ո'րչափ 'ի ներդաշնակու-
թեան է: Մին ո'րչափ սաստկութեամբ, յանուն արու-
եստին, ընդդէմ կը բողոքէ չռայլութեանց, միւսը զայն
յանուն բարոյականի, նոյնչափ խստութեամբ 'ի բաց կը
մերժէ: Կահուց, ինչպէս նաև տարազուց մէջ, կիրթ ա-
խորժակը, վայելչութիւնը և չքեղ պարզութիւնը որ
ազնուականութեան յատկանիշն է, երբեք արդիւնաւոր
չեն քրիստոնեայ կանանց: Այսպէս կը գործէ Աստուած
իւր արարչագործութեան մէջ, և իրեն նմանելէ չ'ար-
գելուր զմեզ: Արուեստն, իւր բոլոր ձևերովը, միայն
թէ մաքուր ըլլայ, երբեք չի կրնար իւր հեղինակին
թշնամին ըլլալ. և ժրադուխ կնոջ նկարագրին մէջ, Հո-
գին սուրբ չ'արգելուր մեզ ոչ այն օթոյներն, որով կ'ի-

նրն իւր բնակարանը կը զարդարէ, և ոչ ալ այն բեհեզն ու ծիրանին՝ զոր կը հագնի : Բայց, թո՛ղ որ իւր ծախքերը կրնար հաստատուն կալուածներով և ապահով եկամուտներով վճարել, պարտաւոր է իւր կարգը ճանչնալ, ուր Աստուած ինքնին դրած է զնա : Եթէ ոչ դատումով, դէթ հաւատքով քանի՛ քրիստոնեայ կիներ կան, որոնք ո՛չ կալուած, ո՛չ եկամուտ և ո՛չ թաղական կամ ատենակալ ամուսին ունին*, բայց որոնց համար կահուց և ագանեւեաց շռայլութիւնը՝ ընկերային անկարգութիւն և մարդասիրութեան աղբիւրը ցամքեցընող ոճիր մ'եղած է, և իրենց տանը կործանման ալաւաջին պատճառը :

Հարստութիւնը՝ քրիստոնեայ կնոջ պարտուց նոր աղբիւր մ'ալ կը բանայ : Ուստի քիչ մ'ալ զբաղիմք քննել հարստութիւնը, իւր բնութիւնը, իւր արժէքը և իւր բարոյական և ընկերային յատկութիւնը, որուն մեր օրերը դեռ ոչ ոք հայ ուշադրութիւն ընծայած է : Հարստութիւնը յԱստուծոյ կուգայ : Բայց նկատելու բան է որ կանոնաւորապէս կուգայ, և յԱստուծոյ կուգայ շատ անգամ նախնեաց միջոցաւ : Այս հայրենի ժառանգութիւնը, ինչ որ ալ ըլլայ, որ այսօր ձեր անձնական սեպհականութիւնն եղած է, թէ իբրեւ օժիտ և թէ իբրեւ վախճանեալ ծնողաց ժառանգութիւն, ի միտ առա՞ծ էք, թէ ո՛րչափ աշխատութեան, տքնութեան, հոգերու, խիտ զրկումներու, քրտանց, գուցէ թափուած արեան, և ամեն պարագայի մէջ իմացականութեան, դործօնէութեան, արիութեան, համբերութեան, և աւաքնութեանց արդիւնք է : Հիներն իրենց նախնեաց անձններն ամփոփելով՝ դամբանական սափորներու մէջ

* « Երեւելի է ՚ի դրունս այր նորա, յորժամ նստիցի ՚ի ժողովրդեան ՚ի մէջ ծերոց եւ բնակչաց երկրի » : Առաջագ. ԼԱ. 23 :

կը պահէին զանոնք : Դուք ձեր նախնեաց ինչքերն ունենալով՝ անոնց աճիւններէն աւելին ունեցած էք : Ձեր նախնեաց աճիւնն է՝ անոնց մարմնոյն անշարժ մնացորդը . անոնց ստացուածքն է՝ անոնց հոգւոյն կենդանի պտուղը , և դրեթէ անոնց մշտաւու կեանքը : Ո՛հ, այս նկատողութեամբ, հարստութիւնը ո՛րչափ վսեմ և դորովադէտ կերպարանք մը կ'առնու . ո՛րպիսի խորին մեծարանք կը ներշնչէ : Աւելցուցէ՛ք ասոր վրայ , որ հարստութիւնը ձեզի համար անցելոյն հունձքն ըլլալով՝ միանգամայն ապագային ալ սերմանիքն են , Զոր օրինակ հիւթը ծառոց կազդուրիչն ու կենդանացուցիչն է , նոյնպէս նաև հայրենի ժառանգութիւնն ալ ընտանեաց կենաց նեցուկն է : Ինչպէս որ է հիւթը ծառին նկատմամբ, նոյնպէս է նաև ժառանգութիւնն ընտանեաց նըկատմամբ : Աստուծոյ օրհնութենէն յետոյ , սրուն մէկ սովորական նշանն է հայրենի ժառանգութիւնը , դըրամագլուխն է որ ժամանակաւոր յաջողութիւն կը պարգևէ : Դրամագլուխն է ընտանեոց բեղմնաւորութեան անուղղակի՝ այլ յաճախ բուն իրական աղբիւրը . անոնց յարատեւութեան հիմը կը դնէ և տեղդութիւննին կ'ապահովէ . իրենց հասած ընկերական աստիճանին մէջ հաստատուն կը պահէ զիրենք և կը ջանայ աւելի ևս բարձրացունել զիրենք : Բա՛ց աստի , աշխատութեան վառարան և բոլոր օգտակար ձեռնարկութեանց խրախոյսն է : Սլ ի՞նչ աւելի ըսել : Տեսէ՛ք , ի՛նչ ատելութեամբ այն հայրենական դրամագլխոյն հետամուտ կըլլան այսօր մարդկային ընկերութեան ամեն կարգաց և ընչից թշնամի ծայրահեղ ընկերավարներն , և անովչափեցէ՛ք՝ հայրենի ժառանգութեան ներքին բարոյակաւորութիւնը , նորա ընկերային և քաղաքական կարեւորութիւնը և զայն ի՛նչ աստիճան յարգելու պարտականութիւնը : Հարկ է նաև աւելցունել թէ հարստութեան պահպանութիւնն ու աճումը՝ կարգ , անտեսագիտութիւն , բաղմատեսակ զոհողութիւններ և շատ մը ան-

թիւ առաքինութեանց դործադրութիւն կ'ենթադրեն:

Ահաւասիկ արդ այնպիսի տուն մը, յորում ամենայն ինչ վայելչութիւն, բարեկեցութիւն և խաղաղութիւն կը շնչէ. ծառայք ակնածող և կրթեալ են. հարստութիւնն այնպիսի հսկողութեամբ տնօրինուած, որ ընտանեաց մարդասէր, առատաձեռն և մեծանձն համբաւն ամեն կողմ կը հռչակէ: Սակայն քրիստոնեայ կնոջ հայեցուածքն ու հսկողութիւնը միայն ասոնց վրայ չի կայանար: Քաղաքակրթեալ երկիրներու մէջ կանայք յաճախակի 'ի մի վայր կը հաւաքուին, և այլ և այլ մարդասիրական օգտակար ձեռնարկութեանց խորհուրդներ կընեն: Հոս, տեղն է ամաչելով հանդերձ խոստովանելու թէ մեր հայ կանայք ո՛րչափ յետեալ են յայսմ մասին. . . Սակայն մեր խօսքերն ըլլալիք հիմնական նորոգութեանց համար են և ոչ թէ զեղծումներն ուղղելու կամ բառնալու, զի մերնկարագրած բարեկարգութիւններէն և ոչ մին ընդունուած և կատարուած կը տեսնեմք դեռ. հայ ընտանեաց մէջ, մի քանի հազուադէպ բառացութիւններէ դուրս: Ուրեմն կարևոր է որ քիչ մը ևս կանանց աշխարհի հետ ունենալիք յարաբերութեանց վրայ խօսիմք: Կանայք՝ իւրեանց առտնին դործողութեանց մէջ, պետք է նաև քանի մը ժամ ղոհեն ու մերթ ընդ մերթ հաճախմբութիւններ կազմեն, ոչ թէ իւրեանց չքեղութեան, գեղեցկութեան և զարդուց հանդէս ընելու, այլ իւրեանց հաւատքը դործնականացէս ստղաբեր ընելու միջոցները խորհելու համար: Ուստի հարկաւոր է որ կինն իւր տան մէջ հասարակաց ընդունելութեան սրահ մ'ունենայ, և վարմունքի ու խօսքի այնպիսի ազնուութիւն և շնորհք մ'ունելու է, որ կարենայ ուրիշ կանանց համակրութիւնը գրաւել, և իւր իմացական տաղանդին հրապոյրովն իրեն ձգէ զանոնք, և իւր շուրջը ժողովելով՝ բանեցնէ անոնց վրայ այն իշխանութիւնը՝ որուն դադանիքը ինք միայն դիտէ. և այս կերպով զանոնք բարի ձեռնարկութեանց

յորդորելու մեծ աղդեցութիւն մը կ'ստանայ, քանի որ իւր տանը մէջ այն անտեսանելի հիւրին, Յիսուսի Գլորիստոսի միշտ պատուաւոր տեղ մը կը պահէ շէթէ իւր լեզուն դիտնայ հրահանգել, այսպիսի ակումբներու մէջ դիւրաւ պիտի կարենայ նաև այլոց խօսքերն ուղղել: Երբէք պիտի չի թողու, որ անոնք ամեն կերպ նիւթէրու և խնդիրներու վրայ յախուռն դատողութիւնները նեն: Ղլատուած թշնամանող և հոգիները դայթակեցունող և ուրիշ շատ մը թելթեւամիտ և ծաղրական խօսակցութեանց մէջ, զոր հաճոյք կը համարին իրենց շատ մը ինքզինքնին գիտնական կարծող կանայք, պետք է պարզ ընտիր ճաշակով մը ճշմարտութիւնը պաշտպանէ: Կրօնական վարդապետութեանց մէջ, առ երեսս անգամ պետք չէ ներել աշխարհի սրբապիղծ և իմաստակողիներուն, պետք չէ ներել բնապաշտ և գէշ դաստիարակուած ու գէշ խորհրդածող շատ մը աշխարհասէր անձանց, թէպէտ և մէկ քանի պարագայներով գէշաբլրող մարդիկ չըլլան: Դրօշակ մ'ունիս ձեռքդ: պետք չէ զայն ոչ յանձնել, ոչ խոնարհեցնել և ոչ ալ ծածկել: Սոյն գեղեցիկ դրօշակը, պետք է դարձեալ կրկնեմք, և ո'չ մի արատ կընդունի: Տերտուղիանոս իւր ժամանակի քրիստոնէից՝ զարդարուելու մասին գործած անշափ շուայութիւնը յանդիմանելով, կըսէ թէ, «քրիստոնէից պարկեշտութիւնը միայն բաւական չէ, այլ պետք է նաև ցուցնեն»: Միթէ հիմայ ալ կարելի չէ՞ ըսել թէ կենաց մաքրութիւնը Սատուծոյ հաճելի ըլլալու բաւական չէ, այլ պարկեշտ խօսքեր ալ կը պահանջուին: Արդ, ո՞վ չ'գիտեր թէ աշխարհի խօսակցութիւնք գայլ թակղութիւն են, և փոքրիկ զգուշութիւն մ'ալ չեն ըներ կանայք չարախօսելու ատեննին: Կանայք փափուկ և նրբամիտ են, և դիտեն թէ ի՞նչպէս ժանտահոտութիւն մը կրնայ ծաղիկներու մէջ ծածկուիլ, մարգարտաց յորձանաց մէջ ընթանալ, ժպիտ պատճառող հանճարաբանութեանց կամ երազել տուող բանաստեղծու

թեանց մէջ սպրդիլ : Այս ամենը դիտեն կանայք և կը
 շարունակեն , այնպէս որ չարախօսել և բամբասել ,
 գէթ մեր ազգին կանանց դժխաւոր մէկ յատկութիւնն
 եղած է : Ուստի իրաւունք ունիմք տւելոյնելու թէ , բա-
 րեայ և չարեաց մասին կանանց ունեցած ազդեցութիւ-
 նը արդարև անհուն է , իսկ արանց ազդեցութիւնը ա-
 սոնց քով ոչինչ բան մ'է : Քրիստոնեայ կնոջ խօսքերը
 պետք է պարկեշտ , անկեղծ և միշտ մարդասիրական
 ըլլան և երբէք չարութիւն չի պարունակեն . պետք չէ
 բնաւ որ իւր խօսքերը՝ դառնացեալ , նախանձոտ , յա-
 չաղկոտ , ռիսակալ , չարաբարոյ , բարին ճանչնալու մա-
 սին յամր , չարն ընդունելու մասին արագ և յայտնելու
 մասին յաճախ զուարթագին սրտի մը բացատրութիւնն
 ըլլան . այլ պարզ , ճշմարիտ և դովելու մասին շուտա-
 փոյթ ըլլալու են , բայց միշտ իմաստուն և չափաւոր ըզ-
 դուշութեամբ : Այսպիսի հանդամանքներ ո՞չ ապաքէն
 յիրաւի կնոջ դերը խիստ փափուկ և դժուարին կընեն :
 Ընկերութիւնը , որ շատ բաներու կը ներէ , չի կրնար
 ներել՝ որ կանայք զինքը տաղտկացունեն : Պետք է ըն-
 կերութիւնը զուարթացնել յափշտակել , և , ճիշդ բառն
 ըսելով , առանց անոր կիրքերը շողոքորթելու՝ զայն ըզ-
 րօսցնել . յայսմ՝ կը կայանայ քրիստոնեայ կնոջ թէ՛ դը-
 ժուարութիւնն և թէ՛ միանդամայն յաղթանակը :

Այսպէս տակաւ առ տակաւ կնոջ ազդեցութիւնը՝ իւր
 հեղինակութեան հետ 'ի միասին աճեցաւ : Իւր խօսքե-
 րովը , օրինակովը , հաստատուն անձնուրացութեամբն
 ու աճեցուն առաքինութեամբ կրցաւ արժանի ըլլալ
 այն մարդոց մեծարանաց , որոնց 'ի սկզբանէ հետէ իւր
 սէրը նուիրած էր : Իւր զաւակներն , որ իւր ծածուկ և
 տւական վաստակոց պտուղները քաղեցին , խնդութեամբ
 այն բիւրիցս օրհնեալ մայրը կը շրջապատեն , անհուն
 դովետներ կընծայեն անոր և սրտանց կը պաշտեն զին-
 քը : Ողորմածութեամբ նորա կանխեցին զորքէն նորա և մեծացոյցին :
 Երբ այրն այս մեծ յաջողութիւնը տեսնէ , որ մարդկա-

յին և աստուածային պարծանք է, և իւր ամենասիրելի ընտանեաց երկրաւոր և երկնաւոր երանութիւնը նշկատէ, ինքն ալ ոտք կ'ելլէ, և հազար դովեասներ ու դրուատներ կուտայ իւր կնոջ, և իւր անոր վրայ ունեցած վաղեմի գորովն՝ իբրև իւր դարնան մէջ վերստին կը փթթի և կը ծաղկի։ Եւ այս նորա գովէ զնա։

Եղբակ, որ շատ անգամ կ'ենը սյսքան երջակութիւն միանգամայն չի կրնար վայելել։ Ինչպէս հին ատենները գերեզմանք ճանապարհաց վրայ կ'ըլլային, նոյնպէս հիմայ ալ գերեզմաններ իւր կենաց երկար ճամբուն վրայ պակաս չեն։ Առանց զանոնք տեսնելու չի կրնար ետ դառնալ։ Բայց դարձեալ գերեզմանը ո՞րչափ յոյսեր կը զարթուցանէ իւր ներսը։ Գիտէ՞ նա որ իրեն կըստեսէ, գիտէ որ պիտի երթայ։ Իւր հոգւոյն զուարթութիւնն հաւասար է իւր ազնուականութեան։ Ուստի կը վայելէ որ անոր ծերութեան խաղաղութիւնն ալ հռչակելով։ Խաղաղութիւնը Աստուծոյ աչաց առջև աշխարհի մէջ երկար ատեն ճանապարհորդող ամեն մարդոց բնական պատկն է յաղթութեան։ Երբունի մը ամեն բանէ յառաջ՝ Աստուծոյ վրայ խորհող, ճշմարտութեան աւելի անսացող և իւր անձին տէրն եղող մարդ մ'է։ Համբերող, անխռով և քաղցրահամբոյր է։ Շատ յստակ կը տեսնէ ամեն բանի դաղտնիքը։ Շատ աղէկ կը ճանչնայ արարածները, և զանոնք ճանչնալու համար շատ փորձառութիւն ունենալով, անոնց աղետից վրայ կ'արգահատի և կը գթայ։ Անյիշաչարութիւնը սովորական է իրեն և սխալմանց չլստով անմեղադիր կըլլայ։ պարտաւելէ աւելի կը գթայ։ Չարեաց վրայ անտարակոյս կը յուզուի, բայց սրտմտելէ աւելի կ'արտասուէ, և ոչ ինչ չէ կարող նորա անդորրութիւնը վրդովել։ Արդէն իսկ, այսպէս ըսենք, Սուրբ Գրոց ըսած «Տիրոջը զօրութեանց» մէջ մտած է։ Մարդկային իրերն՝ իբրև բարձր լեռնէ կամ ավազանէ մը կը գիտէ, կը տեսնէ, թէ մարդ ո՞րչափ ալ յուզուի, Աստուած կը կառավարէ զայն

և կ'առաջնորդէ. կը տեսնէ թէ չարերն անդամ առանց ուզելու և գիտնալու, նորա յաւիտենական և վերկարար խորհրդոց կը ծառայեն, և թէ հոսկ յետոյ ամեն բան ղլխտուած սիրողներուն բարեացը նպաստամատոյց կըլլայ. Առ իմէ՞ և ի՞նչ բանէ պիտի խռովի նա : Ահաւա սիկ խիստ մօտ է իւր վախճանին : Երեն համար ամեն բան պիտի վերջանայ այս աշխարհի մէջ, որովհետեւ ամեն բան հանդերձելոյն մէջ պիտի սկսի : Երկնից և երկրի մէջ կ'ապրի նա : Անվախճան լուսոյ մը դեռածին նշոյլներն՝ այժմէն իսկ իւր հոգւոյն կատարը կ'ոսկեզօծեն և կը փայլեցնեն : Իւր ներքին կեանքը կը նմանի ամառուան այն երեկոյներուն՝ որ անստուեր դիւերուան պայծառութիւնն ունի. ո՛րչափ աստղեր կը պլպլան երկնից մէջ, և ո՛րչափ լոյս կ'արձակեն : Առնքեն ահա այս աշխարհի մէջ քրիստոնեայ կնոջ վերջին տարիները :

Գ.

Հայեցողական վարդապետութիւնք, գործնական իմաստասիրութեանց վրայ անհուն ազդեցութիւն ունին. հոգւոյն մէջ այնպիսի սերմեր կը դնեն, որ ծածկաբար բողբոջելով՝ անակնկալ պտուղներ կ'արտադրեն, առանց չատ անդամ հոգն իւր ունեցած սերմերուն բեղմնաւորութեան վրայ գիտակցութիւն ունենալու. ասիկայ ամեն օր տեսած բաներնիս է. Լքեալ կամ վիրաւոր հիւանդները խնամելու նպատակաւ՝ իւր կեանքը զոհել որոշելու համար, մարդ ո՛րչափ միջնորդ իմաստասիրութիւններու պետք ունի. բայց փրկիչ Աստուծոյ մը հաւատքը միայն բաւական է այսպիսի յոնձնաւորութեան մը առաջին շարժառիթն ըլլալ. ամենուրեք և ամեն քրիստոնէից համար ճշմարիտ է այս, եւ

ասով միայն կրնայ մեկնուիլ շնորհաց վարդապետութեան դադանիքը :

Շնորհքը ոչ միայն բնութիւնը չ'եղծանէր , այլ և կը հաստատէ զայն և կը կատարելագործէ : Անտարակոյս բնութիւնը չէնք մի չէ , որուն անտաշ քարերն իրենց վերջին զարդարանքն առնելու համար քանդակագործին գրչին միայն կ'սպասեն . այլ այդ քարերն աւրոււած , իրարմէ բաժնուած և իրենց նախկին փայլուն ըսպիտակութիւնը կորուսած ըլլալով , պետք է զարդարելէ առաջ նորոգել զանոնք , եւ դարձեալ ստոյգ է թէ բնութեան և շնորհաց հեղինակը մի և նոյն Աստուածն է , և թէ բնութիւնը 'ի ձեռն շնորհաց փոխակերպելով երկուքն 'ի միասին կը զուգընթանան մէկ խորհուրդ մը միայն բացատրել , մէկ բառ մը միայն արտասանել , որ է Յիսուս Քրիստոս :

Ուստի , թէպէտ սկզբնական անկման աղիտարեր հետեւութեանց դառն յիշատակը միշտ պահած է եկեղեցին , թէպէտ և կ'ընդունի թէ անկման պատճառաւ , մարդս ոչ միայն 'ի շնորհաց տուեալ բարիքներէն զըրկուեցաւ , այլ իւր բնական կարողութիւններն ալ վիրաւորուեցան , այնպիսի խորունկ վէրքով մը , որուն սպին միշտ կը տեսնուի մարդուս վրայ , սակայն պէտք չէ մոռնալ բնութեան ներքին լաւութիւնը , պէտք է յարդանօք վարուիլ բնութեան հետ , պէտք է բնութեան պարտաւորաւոր սէրը ցուցնել , և թողուլ անոր այն ազատութիւնը զոր իրաւունք ունի վայելելու : Պէտք չէ միայն նկատել , թէ մեզ արեւ պարգեւող ծնողք , մահ միայն կուտան մեզ սկզբնական չարեօք , այլ կեանքն ալ 'ի միասին նկատելու է , վերցուր մայրութեան վըրայէն մեղաց սեւա ծածկոյթը , և ահա յերեւան պիտի գայ մայրութեան բոլոր վեհութիւնն ու մեծութիւնը : Այն օրը , յորում կին մը կրցաւ և պարտաւորեցաւ ըսել թէ՛ Մայր եմ , մեծ սքանչելեաց թուական մ'է , Այն օրը , որն ալ ըլլայ , կնոջ պատճառաւ Աստուած հո-

դի մը ստեղծեց, կնոջ համար ստեղծեց, և կնոջ մէջ
ստեղծեց : Այս անճառելի գործողութեան վայրն եղաւ
կինը : Առանց կնոջ գործակցութեան, առանց կնոջ հա-
ւանութեան, այն հոգին որ կնոջմէ չի գար, այն հոգին
զոր Աստուծոյ չունչն ստեղծեց, ոչնչութեան մէջ պիտի
մնար, ուրկէ Աստուծոյ չունչը դուրս հանեց, Այսպէս
այն էակը՝ որ այս աստուածային հոգիով կաղմեցաւ և
տեսակաւորեցաւ, ստուգիւ կնոջ զաւակն է և զինքը
Մայր կ'անուանէ. իւր ծագումը կնոջմէ և Աստուծոյմէ
կ'առնու, թէ և յիրաւի տարբեր եղանակաւ, և թէ և
աւելի Աստուծոյ կը վերաբերի յաւիտենականապէս քան
կնոջ. Աստուծոյմէ և կնոջմէ միանդամայն ծնած է, եր-
կոցունց սերտ և միաբան գործակցութեամբ. կամ թէ,
երբ կինը մարդկորէն կը գործէր, Աստուած ալ աստ-
ուածօրէն կը գործէր : Կնոջ պտուղն ընէ պտուղն է՝ որ
յերկրէ և յերկնից կուգայ, որ երկրի և երկնից, Ժա-
մանակի և յաւիտենականութեան, արարածին և արար-
չին մէջ փոխանակուած մշտնջենական համբոյր մ'է : Ու-
րեմն կը հասկնա՞ն մայրերն, թէ ի՞նչ է զաւակ ըստուած-
ծը, և ի՞նչ է այն փոխանակ-
ագործեքը, մեծութիւնը և
գեղեցկութիւնը, զորս Աստուծոյ բարութիւնը, որուն
կը վերաբերին այն երկրաւոր հրեշտակներն, իրենց կը
վստահանայ, իրենց ազատութեան կը յանձնէ զանոնք :
Այսպէս շնորհքը՝ բնութեան ոչ միայն ապականեալ
և տկար կողմերը կը ցուցնէ, այլ նաև իւր նախնական
գեղեցկութիւնը կը վերանորոգէ : Աստուծոյ գործը իւր
ամբողջութեան մէջ զարմանալի է. արդ եթէ կայ խըն-
դիր մը, ուր կարեւոր ըլլայ խղճմտանաց ապահովութեան,
սրտերու հանդարտութեան և մտաց համոզման համար՝
Աստուծոյ խորհուրդն իւր բոլոր տարածութեամբն ի-
մանալ և ցուցնել թէ շնորհքն ու բնութիւնը ոչ մի-
այն իրարու ներհակ, այլ սերտիւ իրարու հետ միացած
և իրար գրկած են, ո՞չ ապաքէն ընտանեաց համակ
աստուածային գեղեցկութեան, և Յիսուս ֆրիստոսով

և 'ի Յիսուս Գրիստոս այլակերպութեան խնդիրն է :

Բանական իմաստասէրներ, Աստուծոյ գործը քննելու ձեռք զարկած առեն, փոխանակ զայն իւր ամբողջութեան մէջ նկատելու, Աստուած ալ դուրս կը թողուն : Բոլոր բնութեան մէջ զմարդ միայն կը տեսնեն, մարդուն մէջ զհոգին միայն, հոգւոյն մէջ լոկ բանականութիւն : Եւ սակայն մարդ էակը լոկ հոգի չէ, այլ հոգի և մարմին միանգամայն, Աստուած այսպէս ըլլալ կուզէ . Աստուած այսպէս կը նկատէ. Աստուած այսպէս նկատելով, չի կրնար ուրիշ կերպով տեսնել : Հոգին ինքնին մարմնոյ հետ 'ի միութեան ստեղծուած է, սերտ միութիւն, զոր մահը՝ միայն ընդհատելու հրաման ունի, և ոչ թէ վերջնապէս խղելու : Եւ հոգին որ մարմնոյ մէջ պարունակեալ է, և զայն ամբողջապէս լեցուցած, ձմիայն բանականութիւն չէ . Աստուած ուրիշ կարողութիւններով ալ օժտած է զայն : Անոնց արժէքն ուրանալ արարչին գործը սրբագրելու զգրէ : Հոս ինչպէս ամենուրեք անկումը խանգարումն բերած է նախնական կարգին : Չայն վերստին նորոգել պետք է, բայց անկարելի է տապալելով նորոգել : Լոկ ժխտելն հաստատել չէ : Եւ այսպէս ամեն ինչ միայն ուղիղ բանի միջոցաւ քննել ուզելով, ստիպուած են կրօնքը՝ վերացական ձեւերու տակ ներկայացունել մարդկային հոգւոյն, բարոյական տալ անոր՝ լոկ պարտուց կերպարանաց ներքեւ, և մէկ խօսքով, կրօնից վրայ ալ հոգւոյն պէս այլ և այլ անարժէք քաջքշուքներ ընել :

Ո՛չ, պետք է նկատել զմարդ այնպէս, ինչպէս որ Աստուած ստեղծած է զայն . պետք է քննել զինքն իւր սրտին մէջ, ինչպէս նաեւ իւր բանականութեան, երեւակայութեան, ինչպէս նաեւ իւր դատման մէջ . յայնժամ դիւրաւ պիտի ընտելանան մեզ գերբնական ճշմարտութիւններն, և իբրեւ մեր աչաց առջև պիտի տեսնեմք « անտեսանելի իրերն ու էակները » :

Մեր Աստուածը, քրիստոնէից Աստուածը՝ երից ան.

ձանց օգոստափառ երրորդութեանը մէջ կենդանի Աստուածն է : Անդաստակին մէջ, վարագոյրին ետեւէն որչափ դողութեամբ ալ կենամք, պիտի լսեմք Հօր արտասանած կենդանարար Բանը, որ իբրեւ իւր Հոգւոյն շունչը՝ մինչև առ մեզ պիտի հասնի: Երկինք վայրկեան մը բացուելով, թոյլ պիտի տայ մեզ տեսնել բիւրաւոր յաղթականներ, իրենց թագուհին՝ Մարիամ, և Թագաւոր՝ յարուցեալն Յիսուս, և այն երանելեաց ակումբին մէջ, իրենց սրբասաց օրհներգութեանց դաշնակութիւնները լսելով, դիւրաւ պիտի կարենամք գաղափար մ'ստանալ երանական դէմ յանդիման տեսութեան անպատում ուրախութեանց վրայ: Կ'երևակայեմ թէ հեշտ և քաղցր պիտի ըլլայ մօր մը այսպէս իւր աչքերը մինչև յերկինս բարձրացունել, և հոն յԱստուած իսկ փնտռել մայրութեան սկզբնատիպը, ծագումը և շնորհքը, մտածել որ եթէ մահը վրայ հասնելով՝ իւր գործն ընդհատէ, սակայն իւր որդիքը բոլորովին որբ չ'պիտի ըլլան, թէ մայր մը պիտի հսկէ անոնց վրայ, այն մայրը, որ օր մը իւր Աստուծոյն « որդեակ իմ » ըսաւ և պիտի ըսէ միշտ: Կ'ենթադրեմ թէ իւր որդւոյն հանդգած որբանը տեսնելով, իւր գործովն գրեթէ հաւասար մեծաբանք մը պիտի զգայ, մտածելով որ շուրջանակի կը պահպանեն զնա հրեշտակք: Եւ երբ մերձակայ տաճարին դանդակաց հնչիւնը լսելով՝ մտածէ ինքնիրեն թէ եկեղեցին, սրբոց միաբանութեան գեղեցիկ խորհուրդով, աշխարհի մէկ ծայրէն միւսը՝ կ'աշխատի, վշտագին կ'աղօթէ, իւր զոհը կը մատուցանէ և իւր պատաւադը կը զենու՝ այն փոքրիկ էակին համար, որ նոյնինքն Յիսուսի պէս նա ալ երկնի և երկրի պտուղն է, կը հպատատուի որ այս մտածութեամբ մօր աչքերն արտասուօք կը լեցուին, և առանց այլ ևս իմաստասիրելու, քնքինք խիստ մեծ կը տեսնէ և կ'երկրպագէ ամենաբարի Աստուծոյն :

Այս իմացուածով, գերբնականը չի պահանջեր այն
1877 ՏԵՏՐ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ Դ.

մտադրութիւնը որ միտքը կը յոգնեցունէ , այն մեծ ճիւղը՝ որ այնչափ ազատութիւն կ'ենթադրէ , զոր կիներ հասարակօրէն իւր կառավարած աշխարհին մէջ չ'ունի Սակայն այս գերբնականը բարոյականի պարզ կանոն մը չէ , որուն վրայ չափուն զործողութիւնք , և ոչ իսկ անսահման զգայականութիւն մը , որ կը յափշտակէ և կ'աշխեցունէ . այլ իրողութեան մը մէջ արդիւնաւորած կը բօնք , անձի մը մէջ մարմնացեալ վարդապետութիւնը , և օրինակով մը ցուցուած պարտքն է . Եւ մասնաւորապէս Աստուած է որ կըսէ կնոջ. Նայէ՛ այդ երկու մարց, իմ որդւոյս մօր և հոգւոց մօր , Մարիամու և եկեղեցւոյ վրայ : Նայէ՛ ինչ որ կ'ընեն , և ըրէ ինչ որ կը տեսնես . վասն զի հայելիներ են դոքա , պայծառ և ճշգրտաացոյց հայելիներ , որոց մէջ Յիսուս Գրիստոս . կը ցուլայ , որպէս զի իրեն հետ անոնց նմանութեան և միութեան պայմաններն ուսուցանէ ամեն մայրերու :

Գերբնականը կեանք մ'է՛ ՚ի Յիսուս Քրիստոս և Յիսուսով փրիստոսով , կեանք մը՝ որուն բոլոր արարածք քաղցեալ են , և որուն կը թուի թէ մեր դարը , իւր երևութին հակառակ , ուրիշ դարերէ աւելի սովալուկ եղած է : Ենթադրուած այսչափ իրական առարկայի մը և զայն ըմբռնող կարողութեան մէջ անջրպետ մը կայ : Ամեն անջրպետ պետք է անհետանայ Յիսուսի և հոգւոյ մէջ : Հոգին զԱստուած վնտռելու համար ՚ի Յիսուս փրիստոս , և Յիսուս փրիստոս ՚ի հոգւոյ պետք է ըլլայ անոր զԱստուած տալու համար , և արարչին ու արարածին միմեանց հանդիպումը , գրկախառնութիւնը և միութիւնը պետք է ըլլայ ՚ի Յիսուս փրիստոս , որ միանդամայն թէ ամենէն ազնուագոյն արարածն է , և թէ էութեամբն ալ անստեղծ . և ասիկայ ոչ բանականութեան ձեռք ըլլալու է , որ զԱստուած կ'իմանայ , ոչ երևակայութեան , որ իրեն առջեւ կը ներկայացունէ զայն , ոչ կամեցողութեան որ զայն կը փորձէ , և ոչ ալ օրաի որ անոր կը ցանկայ . այլ բոլորովին Աստուծոյ նը-

ւիրուած հոգւով պետք է ըլլայ, զԱստուած բովանդակ
ընդունելու համար. այս է գերբնականը. այս է այն վի-
ճակը, զոր եթէ ծածկող քօղերը պատռէին, մկրտու-
թեամբ Յիսուսի Գրիստոսի կենդանի անդամն եղող բո-
վանդակ հոգին պիտի երևէր մեզ:

Ո՛րչափ հաւատարմութիւն պետք է ունենան կա-
նայք, որովհետեւ գլխաւորապէս իրենցմէ կախումն ու-
նի այն աստուածային կենաց բաղդը, որ իբրեւ սերմն
իրենց զաւակաց հոգւոյն մէջ ձգուած, բայց միանգա-
մայն պտուղ տալէ առաջ՝ նշաւակ է սաստիկ եղեմանց,
կիզիչ արեղակներու, և զանազան կատաղի փոթորկաց:
Բնութեան կարգին մէջ, կանայք ո՛րչափ երջանիկ նոյն-
չափ հպարտ են, իրենց միանգամ տուած կեանքը եր-
կար ամիսներ անձամբ խնամել կուզեն: Շնորհաց կար-
գին մէջ ալ Աստուած նոյնգունակ պաշտօն մը կը յանձ-
նէ իրենց. այս պաշտօնէն մեծ կայ պաշտօն մը: Բայց
ինչպէս այն տկար արարածները սնուցանող և աճեցնող
կաթը մինչև անոնց չըթուենքները չ'պիտի հասնէր, ե-
թէ մայրն ինքդինք ևս սնուցանելու, և իւր ունեցած
սնունդը անոնց ալ հաղորդելու հոգ չի տանէր, նոյն-
պէս չէ կարող մայրն իւր չորս կողմն զՅիսուս Գրիս-
տոս սփռել, եթէ ինք նախ անձամբ անով լեցուած
ըլլայ:

Ուրեմն հարկ է կնոջ մէջ այս գերբնական կեան-
քը, Յիսուսի Գրիստոսի այս կեանքը զարգացունել եր-
կու կեանք չիկայ, որովհետեւ Յիսուս Գրիստոս կեանք
մը միայն բերաւ, այն կեանքը զոր յաւիտենականապէս
ի՛նչօրէն կ'առնու: Միայն առաքելոց դպրոցին, միայն
կուսանաց պարուն մէջ չէ որ ըսաւ. « ես եմ կեանք »,
այլ ամենուն առ հասարակ: Վտակները բաղմամբիւ,
բայց աղբիւրը մէկ է. ծաղիկք և պտուղք զանազան
դոյներ ունին, սակայն հիւթերնին ամենուրեք նոյն է:
Փնտռէ միանգամ այդ մանկամարդ աղջկան հոգւոյն
լոորը, որ միայնութեան մէջ խուսելու համար ամեն

բան զոհած է , իւր այդ որոյման պատճառը , իւր առաջինութեանց առաջին արմատը , իւր դիւցազնութեան դաղտնիքը , և պիտի տեսնես , թէ Յիսուս ֆրիստոս է : Մտի՛ր այդ քրիստոնեայ երիտասարդուհւոյն սիրտը , խնարհէ՛ , իջի՛ր , եթէ կը կամի Աստուած , այն խոր դաղտնեաց մէջ , և պիտի տեսնես , որ եթէ ինքզինք բոլորովին մոռնալով , ուրիշի վրայ միայն կը խորհի , եթէ իւր ժպիտովն իւր արցունքները կը ծածկէ , և եթէ , հակառակ թերեւս անբժշկելի վիրաց , միշտ իւր ամուսնոյն պարծանք , իւր զաւակաց բարի օրինակ , և իւր տան չնորհքն ու զուարթութիւնն եղած է , պատճառն ուրիշ բան չէ , բայց միայն որ Յիսուս ֆրիստոս 'ի նմա կ'ապրի , և նա Յիսուս ֆրիստոսով միայն : Ուզած աւուանդին թող տան մարդիկ կենաց այս մեծ խորհրդոյն հոգ չէ : Կրնան ճանչնալ կամ ուրանալ զայն , բայց չեն կարող անոր գոյութիւնը վերցնել : Նա Աստուծոյ դործը , միակ գործն է հոգւոց մէջ :

Ստուծեան ճշմարտութեամբ պետք է պատասխանել : Հաստատել պետք է , բայց համարձակաբար հաստատել՝ Աստուծոյ մարդկային ընտանեաց մէջ կատարած սքանչելիքները , այնպիսի օրերու մէջ , յորս կարի յանդգնութեամբ կը թշնամանեն , և կարի ևս անամօթաբար կ'ուրանան թէ զընտանիս և թէ զԱստուծո , բռնադատել պետք է վարանամիտներն , յանուն իւրեանց կանանց , զոր տակաւին կը սիրեն , և յանուն իւրեանց զաւակաց , զոր լքանել չեն ուզեր , ընտրութիւն ընել այն վարդապետութեանց մէջ , որ եթէ չ'անպատուեն իսկ , դէթ իսպառ անգոր են իւրեանց ընտանեաց պատիւը պաշտպանելու , և Աւետարանի մէջ , որ իւրեանց տան թէ պատիւը և թէ տեւականութիւնը կ'ապահովէ : Յորդորել պետք է զանոնք , որ թէպէտ կը հաւատան , բայց դողալով կ'երկնչին , թէ մի գուցէ Աստուած խաղաղամբոյս մը , և Յիսուս ֆրիստոս ալ նախանձորդ մ'ըլլայ , և հարցունել թէ ո՞րն է այն մարդը

բոցը, զոր երբէք չ'պիտի մարէ սրտից մէջ, նա՛ որ մի-
այն կարող կընէ զերենք սիրելու: Այսպէս կը հասկը-
նամք մենք քրիստոնեայ ընտանեաց այս խնդիրն, եւ
կարծեմ թէ մեզի հետ մեր ընթերցողներն ալ չ'պիտի
խաբուած ըլլան, եթէ այսպէս հասկնան:

ՆԻԻԹԱԿՐԾՆՈՒԹԻԻՆ

Արդի նիւթակրօնները կըսեն թէ՝ մարդուս վրայ տեսնուած բնական, գործարանական, իմացական եւ բարոյական երեւոյթները՝ միայն մարդուս գործարանաւորութենէն յառաջ կուգան։ Ուղեղը, կըսեն, մտածութիւն, երեակայութիւն, զգայնութիւն, յիշողութիւն արտադրելու, ստեղծելու յատկութիւն ունի, ինչպէս լեարդը պաշտօն ունի մաղձը զատելու եւ լորձային ծակտիքներն ալ լորձունք հանելու։ Այս գրութեամբ ուրեմն հոգւոյն գոյութիւնը կը ջնջուի։ Լիթիէ նիւթականը այսպէս կը խօսի իւր բժշկական բառգրքին մէջ.

« Հօգի բառը, կըսէ սոյն բժիշկը, միայն ուղեղի եւ ուղղաողնայարի պաշտամանց ամբողջութիւնը կը բացատրէ, ինչպէս են բոլոր ուղղային զգայնութեան պաշտօնները, այսինքն արտաքին առարկայից յղացումը, սերունդի եւ տեսակի պահպանութեան եւ այլոց էական հետ յարաբերութեանց ծառայող բոլոր պէտքերն ու յօժարութիւններն, երեակայութիւն, լեզու, խօսք, իմացականութիւն, կամեցողութիւն եւ վերջապէս դնդերային գրութիւնն՝ ի շարժման դնելու եւ անով արտաքին աշխարհի վրայ ներգործելու կարողութիւնը »։

Մահը՝ ուղեղի, ուղղաողնայարի եւ ջղային գրութեան պաշտօններն երբ խզէ, հոգին ալ, կըսեն նիւթականք, կոշնչանայ այնուհետեւ մարմնոյն լուծուելովը։

Նիւթականութիւնն ուրեմն այնպէս կը հաստատուէ , թէ մեր ներսն եղած զգայնութեան սկզբունքը , միացած է մեր մարմնոյն , և մահը վրայ հասնելով՝ կը ջնջուի մեր մարմնոյն հետ : Զահ մը՝ որ կը մարի , առանց այլ ևս երբէք վառուելու : « Մարդ , կըսեն նիւթականք , կ'ապրի ու կը մեռնի , ինչպէս տունկերն ու կենդանիք : Սերմէ մը ծնունդ առնելով , ինչպէս տունկերն ու կենդանիք , անոնց պէս կ'աճի ու կը մեծնայ : Մարմինը մեռնելով , զգացական սկզբունքն ալ , որ լոկ գործարանաւորութեան արդիւնք մ'է , կը շիջանի գործարանաց հետ : Մեր շուրջն ամեն բան կը կորսուի և ո՛չ ինչ այլ ևս կ'երեւի : Ի՞նչու մարդ էակին նկատմամբ ալ այսպէս չըլլայ » :

Ուստի նիւթականութեան ո՛ր աստիճանն ուսաստուծիւնն ու արժէքը ցուցնելու համար , տրամաբանական , գիտնական և բարոյական տեսութեամբ պիտի ջանամք գնահատել սոյն գրութիւնն , որ ո՛չ եթէ գիտութեան , ինչպէս կը կարծեն շատ նորասէր իմաստակներ , այլ պարզապէս տգիտութեան ծնունդ է :

Տրամաբանական տեսութեամբ , նիւթականութեան սխալը բուն իսկ եզրերուն մէջ է : Նիւթ և խորհուրդ եզրերն իրարու անհամաձայն են . ըսել թէ նիւթն է խորհող , իմացական և զգացական , լեզուի բացատրութեան , ինչպէս նաեւ իմաստասիրութեան սկզբանց մէջ բացարձակ հակասութիւն մ'ընել է : Իմացականութիւն , խորհուրդ , կամք , ~~անհիման~~ են . չեն կրնար նիւթին բնական եզրդ յատկութիւններով ներկայացուիլ , այսինքն՝ տարածականութիւն , ծանրութիւն , անթափանցելիութիւն ունենալ . Ուրեմն չեն կրնար նիւթէն յառաջ գալ , այսինքն՝ ուղեղէ և ջղերէ :

Դիտնական տեսութեամբ , նիւթականութիւնը բոլորովն անհիմն է ,

Երկու տարերքներէ կամ գոյացութիւններէ բաղադրեալ եմք , մին կը խորհի , միւսը չի խորհիր : Սոյն

հշմարտութիւնը բացայայտ է ըստ ինքեան, վասն զի խորհուրդը ինքնին ստոյգ իրողութիւն մ'է։ Միւս կողմանէ նոյնպէս բացայայտ է՝ թէ մարմինն, այսինքն՝ թեւը, մօրուսն ու եղունգը, իրենց պարզապէս նիւթական գոյացութեան վիճակին մէջ չեն խորհիր։

Պետք է արդ գիտնականապէս ապացուցանել, թէ աննիւթ սկզբունքը, այսինքն իմացականութիւնը, խորհուրդը, կամ հոգին որ բոլոր սոյն աննիւթական զօրութիւններն իւր մէջ կը բովանդակէ, անմահ է։

Նիւթը չի կորսուիր․ հետազօտութիւնն ու գիտութիւնը կ'ապացուցանեն յիշաւի, թէ նիւթական մարմիններն երբէք չեն ոչնչանար․ վիճակնին, ձեւերնին և տեղերնին կը փոխեն, բայց դարձեալ գոյացութեամբ միշտ անեղծ կը մնան։ Մարմինը կը տարբաղադրի, կը լուծուի, բայց զայն բաղկացնող նիւթն երբէք չի ջնջուիր․ օդին մէջ, հողին մէջ և ջուրին մէջ ցան և ցիր կըլլայ և իւր գացած տեղերը տարբալուծական նոր բաղադրութիւններ յառաջ կը բերէ, բայց ոչնչացած չէ ասոր համար։ Արդ, եթէ նիւթը չի կորսուիր, այլ միայն ուրիշ կերպարանք կը մտնէ, աւելի իրաւամբ հոգին ալ պետք է որ անկորստական և անեղծանելի ըլլայ․ նիւթոյ պէս, պետք է կերպարանափոխի առանց երբէք ոչինչ դառնալու։

Տէքարդ ըսաւ, ինքորհիմ, որեւէ էմ։ Սոյն իմաստաւ սիրութիւնը զօրաւոր ըլլալու համար պետք էր ըսել․ ինքորհիմ, որեւէ անմահ էմ։ Հոգիս անմահ է եթէ գոյութիւն ունի, և գոյութիւն ունի վասն զի կը խորհիմ։

Ուստի, մեր ներսն եղած հոգեւոր սկզբան անմահութեան իրողութիւնը ըստ ինքեան բացայայտ է․ և հոգեւոյն գոյութիւնը հաստատելու համար հարկ չի կայ բնաւ այն ապացուցութեանց, որ խիստ հին ժամանակներէ մինչև ցայսօր փիլիսոփայական շատ գրուածքներ լեցուցած են։ Դժուարութիւնը ոչ թէ ապացուցանելն է՝ թէ մեր մէջ հոգեւոր, այսինքն մահուան դէմ դնող

սկզբունք մը կա՞յ թէ ոչ, վասն զի, սոյն սկզբան դո-
յութիւնն ուրանալու համար, պետք էր խորհուրդն ու-
րանալ: Բուն առաջն է՝ գիտնալ թէ մեր մէջն եղած
սոյն հոգւոր և անմահ սկզբունքը, մեր մահուանէն յե-
տոյ, դարձեալ 'ի մեզ կեանք պիտի վարէ, թէ այլոց
մէջ: Խնդիրն է՝ գիտնալ թէ հոգին՝ բնապէս փոխակեր-
պեալ, մի և նոյն անհատին, մի և նոյն անձին, եւ ին
մէջ պիտի վերածնանի, թէ ուրիշ անձանօթ և օտա-
րական էակի մը հիւրը պիտի ըլլայ:

Հոս է խնդրոյն ամենակարեւոր կէտը: Հիմնապէս,
թիւս քիչ հարկաւոր պիտի ըլլար նկատել թէ հոգին
անմահ է թէ ոչ, եթէ հոգին էապէս անեղծանելի և
անմահ մնալով, մեզմէ զատ ուրիշի մը ծառայութեան
մոտէր, կամ եթէ՝ վերստին 'ի մեզ գառնալով, իւր ան-
ցեղոյն յիշողութիւնը բնաւ չի պահէր: Հոգւոյն առանց
իւր անցեղոյն յիշողութեան յարութիւնը՝ ճամբարիտ ոչն-
չութիւն, նիւթականաց ոչնչութիւնը պիտի ըլլար:
Պետք է ուրեմն որ հոգին վերածնանի նոյն իսկ մեր
մէջ, մեր մահուանէն յետոյ, և իւր անցեալ կենաց մէջ
կատարած գործողութեանց յիշատակն ունենայ: Համա-
ռօտիւ, պետք է որ հոգին հանդերձեալ կենաց մէջ
իւր նոյնութիւնը, անհատականութիւնը, անհատութիւն-
ը պահէ: Հոգին, մահուանէ յետոյ, ինքն յինքեան միշտ
նոյն մնալով, ուրիշ փոփոխութիւն չի կրէր, բայց միայն
կը կատարեւագործուի, և կ'առաւելու զօրութեամբ և
մեծութեամբ, առանց մեր աշխարհի մէջ ունեցած բա-
րոյական անձնաւորութիւնը դերեզմանական ստուերաց
մէջ կորսուելու:

Սակայն հոգւոյն գոյութիւնը գիտնականապէս ա-
պացուցած է արդի գիտնականներէն Բամոն տը լա Սակ-
րա սպանիացին, որ քանի մը տարի յառաջ Գուպա կըղ-
զոյն մէջ մեռաւ:

Գիտնական ասացողութեան հոգւոյ անունով գիրք մը հը-
րատարակած է սոյն գիտնականը, և իւր ապացուցու-

թեան մէջ բերած գլխաւոր իրողութիւնն է՝ անդայն-
 ինն երևոյթը, կամ քլորոֆորմի շոգւոյն ներշնչութեամբ
 բըն յառաջ եկած թմրութիւնը կամ եթէրակոնտրոլը ։

Եթեքի կամ քլորոֆորմի շոգւոյն ներշնչումը ընդհա-
 նուր զգացականութիւնը կընդհատէ, այնպէս որ սոյն
 դործարանական տարօրինակ վիճակին մէջ գանուող ան-
 ձինք՝ կրնան, առանց բնա՝ զգալու, ամենադժնդակ
 անդամահատութեանց ենթարկուիլ ։ Եւ եթեբացեալ
 կամ քլորոֆորմ առնող անձինք ոչ միայն բնաւ ցաւ մը
 չեն զգար, երբ սայրասուր դործիքներ բաժնեն, կըտ-
 րեն, տանջեն իրենց ջղերն ու միտերը, ոչ միայն կա-
 տարեւապէս անզգայ կը մնան պատառուած քներու,
 վէրքերու և խոցերու, զոր եթէ զգային, անշուշտ ցա-
 ւի և սոսկման ազադակներ պիտի բառնային, այլ նաև
 շատ անգամ կը տատահի որ անզգայացեալը իւր այս
 զարմանալի քնոյն մէջ հեշտալի, կամ գէթ երջանիկ ու
 անուշ զգացողութիւններ ու երազներ կունենայ, Այս
 պիտի ատեն կարելի է մարմինն ու անդամները պա-
 տառ պատառ յօշոտել. մարդն ուրիշ բան չէ, բայց լոկ
 դիակ մը. մարդկային արձան, մահուան արձանն է
 այն ։ Եւ նիւթական կենաց այն բացարձակ ողնշնչութեան
 մէջ, իմացական կենաց լապտերը, ոչ միայն անշէջ կը
 մնայ, այլ աւելի ևս կ'արծարծի ու կը շոգշողայ ։ Մարմինը
 առ ժամանակեայ կերպով մեռած է, և հոգին, որպէս
 թէ զինքը չըջապատող բանտէն ազատուելով, վսեմըզ-
 դացողութեանց յափշտակութիւններով կ'ըմայլի ։

Կը հարցունեմք Բամին տը լա Սակըայի հետ, միթէ
 սոյն երևոյթը հոգւոյն դոյութեան ապացուցութիւն մը
 չէ՞, և միթէ սոյն շօշափելի և տեսանելի երևոյթը բա-
 ւական չէ՞ համոզելու այն նիւթապաշտ փիլիսոփայները՝
 որ դեռ կը համարձակին ուրանալ մարդուս կրկնակի
 ընտելութիւնն ու անմահ հոգւոյ մը դոյութիւնը ։ Հոգին
 և մարմինը յիշաւի մի և նոյն չեն, որովհետեւ այս դէպ-
 քիս մէջ հոգին և մարմինը յայտնապէս իրարմէ կը բաժ-

նուրն • հոգին կը շարունակէ զգալ և խորհիլ , եթերի կամ քլորոֆորմի աղդեցութեան շնորհիւ , մինչդեռ մարմինը աքցանուի կը տանջուի և կը յօշոտուի • հոս այս երկու տարերքներն էթերականացման միջոցաւ իրարմէ բաժնուած և մին միւսէն որոշուածի պէս են :

Բարոյական տեսութեամբ , նիւթականութիւնը ոչ միայն ատելի և անչափ դրութիւն մ'է , այլ իւր հետեւանքներով ալ անընդունելի է :

Մարդ մ'իւր ամբողջ կեանքը մեղքով անցուցած է առաթուր կոխած է ամեն արդարութիւն և բարութիւն • տկարը ջախջախած , անմեղը հարստահարած է , իւր բոլոր դոյութիւնը մարդկութեան երկար նախախնք մը միայն եղած է : Սակայն իւր քրէական յանցանաց և վատութեանց հակառակ , ճարտար խաբէութեամբ մը՝ կրցած է այլոց համարումը դրաւել կը մեռնի հանդարտութեամբ և խաղաղ սրտով , ինչպէս առկայծեալ ճրագ մը որ կը մարի : Արդ , սոյն մեծ յանցաւորը , իւր մահուանէն յետոյ , պե՞տք է որ մի և նոյն վախճանն ունենայ , ինչ վախճան որ ունեցան իւր դժբաղդ զոհերը • և ամեն պատժէ և հատուցմանէ պըրծելու համար միթէ բաւական է որ ոտքը միայն դերեզման դնէ • Աթիլայներ եղած են , որ իրենց ճանապարհորդութիւնը արեան դետերով և աւերակաց կոյտերով նշանակած են աշխարհի վրայ • Ճինկիղ — խաներ ծնած են երկրիս վրայ , որ անբաւ տարածութեամբ երկիրներ անապատ դարձուցած են հրով և սրով , և բիւրաւոր մարդկանց արեան մէջ լուացուած են • Ամեն բան լմնցա՞ծ է ասոնց համար , երբ դերեզման իջնեն • Եւ ասոնց անթիւ անհամար զոհերն , իրենց մահուանէն յետոյ , առանց ուրիշ բան մ'ընելու , միայն մասնակից պիտի ըլլան իրենց դահճաց բաղդին :

Ընդ հակառակն , ահաւասիկ մարդ մը որ իւր բոլոր կեանքն՝ իւր պարքը անթերի կատարելով անցուցած է , իւր արիւնն ու զօրութիւնը նուիրած է հայրենեաց և

կամ մարդկութեան ծառայութեան : 'ի հատուցումն իւր բոլոր աշխատութեանց և անձնուիրութեանց , միայն անտարբերութիւն , թշուառութիւն և արհամարհանք ընդունած է : Խոնարհ և անշուք կեանք մը անցուցած է , բոլոր հարստութիւնն ըլլալով միայն իւր արօրին արդիւնքը , երբ այս պարկեշտ մարդն իւր սուրբ և մաքուր հոգին Աստուծոյ աւանդէ , ամեն բան պիտի լիննայ իրեն համար : Մահն ալ պիտի ըլլայ այնպէս դառն , ինչպէս եղած էր իւր կեանքը , և բնաւ չ'պիտի ակնկալէ թէ , այս կեանքէն դուրս, մարդկութեան սարսափն ու սոսկումն եղող ոճրագործներէն տարբեր վախճան մը պիտի ունենայ :

Ափրիկէի արեգակնակէշ ծովափանց վրայ , Գանդէսի ճախնային եղերքներուն վրայ ամբողջ ժողովուրդներ կան , որոց վիճակը անասնոց վիճակէն աւելի թշուառ ու եղկելի է : Գերի կամ վատատոհմիկ , տիրով մը գաղանային կամաց և հաճոյից խաղալիկ եղած են : Անարգանքանի մը պէս կը ծախուին . տղաքին իրենց սեպհական չէ , ոչ ալ իրենք իրենց : Եւ դուն կուզես որ այս թշուառներն իրենց կենաց մէջ կրած սոսկալի չարեաց բնաւ վտարելութիւն մը չի գտնեն գերեզմանէն անդին . կուզես որ տէրն ու գերին մի և նոյն վիճակն ունենան , և այն խեղճ սարուկը նահատակողն և անոր օրերը ցաւոց , տառապանաց և գձձութեան դատապարտողը բնաւ իւր դժբաղդ զոհէն չի տարբերի . կուզես որ մին ու միւսը երկուքն ալ 'ի միասին մի և նոյն ոյրն չութեան և աւերման անդունդին մէջ գահավիժին : Ո՛չ , բանականութիւնն ու սիրտը ուժգնապէս կը բողբոքեն այսպիսի գաղափարի մը դէմ :

Եթէ այսպէս ըլլար ` բարոյական կարգը , արժանեաց և վարձատրութեան , մեղաց և պատժոյ մէջ եղած ներդաշնակութիւնը իսպառ կը ջնջուէր , բնութեան մէջ տեսնուած հաւասարակշռութեան և կարգաւորութեան հակառակ , մարդկային կենաց շրջանակին մէջ ընդհա-

նուր անկարգութիւն մը, ճշմարիտ խառնիթուռութիւն մը պիտի կենար : Ուրեմն ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր յայնժամ պարկեշտ , բարի , հաւատարիմ , միանգամայն սլաքոք կատարելու մասին ժիր ըլլալ . պետք էր միմեանց դէմ զինուիլ . պետք էր սոսկայի պատերազմներու և անվերջանալի կռիւներու ձեռք զարնել , պետք էր զօրութեան , բռնութեան , և ամեն վատ կրքերու ձեռքով դրացւոյն վրայ յաղթանակ տանելու միջոցներ հայթայթել , և ուրիշ բան չի մտածել այս աշխարհի մէջ , բայց եթէ ամեն կարելի անասնական զուարճութիւններն ունենալ և վայելել :

Կըսուի սակայն թէ աշխարհի վրայ բարոյական կարգը , բնական հաւասարակշռութիւնը յաճախակի կրնան խանգարուիլ : Մարդկային խմաստութիւնը սահմանափակ և տկարութեանց ենթակայ է . ընկերական պայմաններն երբեմն բռնաւորական կըլլան , և չեմք կրնար մենք զմեզ շողոքորթել թէ մեր յղացած սոյն գաղափարական արդարակրօնութիւնը կարելի է իրականացունել , որ ուրիշ կատարելագոյն աշխարհի մը բաժինն է . բայց մեր աշխարհին բաժինն եղող սոյն անկարգութիւնները չեն կրնար դպչիլ Նախախնամութեան որ ամեն կարգաց սկզբունքն է , և ամեն բարեաց գաղափարականը : Չեմք կրնար ենթադրել թէ Աստուծոյ ծրագրին մէջ կը մտնէ , թողուլ միշտ որ առաքինութիւնը առողջ երթայ , և ախտն ու ոճիրը յաղթանակեն կամ անպատիժ մնան : Չեմք կրնար հաւատալ թէ այս մասին Աստուած անկատար է , Այսպիսի Աստուած մը մեզմէ աւելի բան մը չ'պիտի արժէր :

Կարծել թէ Աստուած անկատար է , թէ Աստուած սխալական է , ասիկայ Աստուծոյ գոյութիւնը ժխտել է . զի Աստուած , բնութեամբ , բացարձեկապէս արդար , բացարձակապէս կատարեալ է , և եթէ Աստուծոյ իւր ստորոգելիքները չի տրուի , նորա գոյութիւնը կը ժրջատուի :

Ուստի, նիւթականաց դրութիւնը զուտ և պարզա-
նաստուածութիւնն է: Բայց Աստուծոյ դոյութիւնն
անհերքելի է, վասն զի Աստուած ուրիշ բան չէ, բայց
եթէ դերագոյն պատճառն այն ամեն արդեանց որոց
վկայներն եմք մենք, և ամեն արդիւնք՝ պատճառ մը
կ'ենթադրէ: Լոկ տրամաբանական տեսութեամբ ան-
դամ, նիւթականութիւնը անընդունելի է ուրեմն:

Ամեն արարածներն այս աշխարհի մէջ բաղձանքներ
ունին որ անոնց վախճանին շուրջը դժուած սահման-
ներէն անդին չեն անցնիր: Անասունը պետքեր ունի.
իւր բոլոր պէտքերը կրնայ գոհացունել. ասկէ անդին
բան մը չի պահանջեր, բնաւ փափաք մը չ'արտայայ-
տեր որ չի կատարուի: Բայց մեր նկատմամբ ուրիշ կերպ
է: Մարդն, իւր հոգւոյն խորը, երջանկութեան, հո-
գեւոր զարգացման, մեծութեան և գիտութեան ան-
բաւ ծարաւ ու տենջանք ունի: Կը հասկնայ կատարեալ
արդարութիւնը, և կուզէ զայն իւր շուրջը թագաւո-
րած տեսնել: Աղնական բաղձանքներ ունի, և կու-
զէ տեսնել որ ամեն բան իւր ներսն ունեցած ճշմար-
տութեան և արդարութեան գաղափարական զգացու-
մին համաձայն ըլլայ: Կուզէ իւր բանտին անձուկ շը-
ջանակէն դուրս նետուիլ, և մէկ արագ թռչանքով,
երկնից կամարին լայնածաւալ տարածութեան մէջ վա-
զել, ընթանալ և մէկ տեսութեամբ ամեն բան ըմբռ-
նել: Սակայն սոյն բաղձանքներէն և ոչ մին չէ կարող
գոհացունել: Եթէ մարդէն ստորին եղող էակներն ի-
րենց տենչանաց իրականացումը կը գտնեն, ինչու ուրե-
մն մարդը, որ այնչափ դեր ՚ի վերոյ է. բան զկենդա-
նիս, սոյն առանձնաշնորհութենէն պիտի գրկուի:

Անտարակուսելի է ուրեմն թէ մեր մէջն եղած ար-
դարութեան աջն, գաղափարական ծարաւը որ մը պի-
տի յադենայ, և բարեաց և չարեաց արդարակորով հա-
տուցումը, որ մեր կենաց մէջ կը սլակսի, պիտի իրակա-
նանայ մեր մահուանէն յետոյ: Գերեզմանէն անդին մե-

զի կ'ստլասեն պատուհասք մեղաց և վարձք առաքի-
նութեանց համար : Այսպէս կըսէ մեզ մեր ներքին ըզ-
գայումը : Նիւթապաշտ վարդապետութիւնը , որ մեր
անձնաւորութեան ոչնչացումը կը քարոզէ և յետ մահու
վարձք ու պատիժ կուրանայ , չընդունիր ուրեմն մեր
ներքին զգացմանց ամենէն զօրաւորներն անգամ :

Մեր գոյութեան սոսկ իրողութիւնը բաւական է ա-
պացուցանել , կարծեմք , թէ մենք չ'պիտի կորսուիմք :
Ատուած մեզ այս աշխարհի մէջ անձնաւորութիւն մ'
ընելով դրած է : Ազատ էր մեզ ստեղծելու կամ չ'ստեղ-
ծելու , բայց քանի որ զմեզ միանգամ հոս կանչած է ,
չի կրնար ոչնչացունել զմեզ , վասն զի յողորմութիւն
ցուցուցած պիտի ըլլար , Մալպրանչի գեղեցիկ բացատ-
րութեան համեմատ , և Ատուած անշարժ է իւր ձը-
րագրին մէջ : Ձի շիներ յետոյ քակելու համար , չի բար-
ձրացուներ կործանելու համար : Մեզի կեանք տուած
է , վասն զի ուղած է , և իւր կամքը հաճոյք մը պիտի
ըլլար , եթէ մեզի գոյութիւն տալէ յետոյ , միտքը փո-
խէր և մեղմէ ետ առնէր , Ձի կրնար զղջալ իւր գործոյ
վրայ , և մեղմէ առնուլ ինչ որ միանգամ շնորհած է
մեզ , ապա թէ ոչ , մեր պատկերին նման եղած պիտի
ըլլար , մեզի պէս կըքեր և սխալմունքներ պիտի ու-
նենար , կամ ուրիշ բառով ըսեմք , բնաւ պիտի չըլլար :

Ուրեմն նիւթականութիւնը և ոչ մէկ գիտնական ,
տրամաբանական և բարոյական հիմմունի , թխտում
մ'է , առանց արժէքի : Թխտելը դիւրին է , բայց ասոր
մէջ չի կայանար փիլիսոփայութիւնը . պետք է բացատ-
րել : Մեր շուրջը ժխտումներ չի կան , այլ իրողութիւն-
ներ , գործող իրականութիւններ . Սոյն իրողութիւննե-
րը , սոյն իրականութիւնները պետք է 'ի հաշիւ առ-
նու . և նիւթականութիւնը որ բան մը չի բացատրեր ,
որ կուրանայ և կը խուսափէ , անգամ չ'արժէր որ իբրև
փիլիսոփայական յղացում մը նկատուի :

Սակայն նիւթականք կը պնդեն . ընդհանուր խընդ-

րոյն մէջ, առանց նեցուկ մ'ունենալու, սաստիկ հարուածուելով, մասնաւոր և երկրորդական իրողութեանց մէջ կ'երթան ապաւէն կը փնտռեն : Կըսեն . երբ ուղեղն հիւանդ ըլլայ , բանականութիւնը , որ հոգւոյն կարողութիւններէն մին է , կը խախտի և կոչնչանայ : Եթէ , դիտուածով կամ նպատակով , մարդուս կամ կենդանիի մ'ուղեղին մէկ մասը վերցուի , քանի մը կարողութիւններ կ'աներևութանան : Ուրեմն երբ ամբողջ ուղեղն աւրուի , մահուամբ լւծուելով , հոգին պետք է աներևութանայ և ոչնչանայ :

Ոչհուն տարբերութիւն կայ հոգւոյն մէկ կարողութեան աներևութանալը ցուցնելուն և հոգւոյն ոչնչացումը հաստատելուն մէջ : Բանը կրնայ խաւարիլ , կրնայ վայրկենարար աներևութանալ , առանց ասոր համար շնչուած ըլլալու : Անտարակոյս , յիմարութեան տեան՝ բանի , երևակայութեան , ուշադրութեան կարողութիւնները կը խափանուին , բայց չեն ոչնչանար , և ապացոյցն ալ այս է որ , սոյն կարողութիւններն դարձեալ բովանդակապէս կ'երևին , երբ հիւանդը բժշկուի :

Ուրիշ կողմանէ , ի՞նչպէս կարելի է ընդհանուր առմամբ հաստատել , թէ ուղեղի հիւանդութեամբ կամ վէրքով մը քանի մը կարողութիւններ էապէս աներևութացած են : Հոգւոյն կարողութիւնները մենք ոչ կըրնամք տեսնել և ոչ ալ շօշափել . ո՞վ կարէ ուրեմն ըսել թէ աներևութացած են , կամ թէ միայն ծածուկ վիճակի մէջ չեն , և թէ իրենց բնական զօրութիւնը չ'պիտի ստանան դարձեալ , երբ հոգին մարմնէն բոլորովին բաժնուի , երբ աղատուի այն անցաւոր կապերէն որ զինքը մարմնոյ անիւներուն կը շղթայեն :

Կը պնդես թէ հոգին կ'աներևութանայ , չիք կըլլայ , երբ մարմինը մահուամբ և ապականութեամբ լւծուի : Ի՞նչու այսպէս կը հաստատես . կրնամք ըսել ինչ բանի մէջ կը կայանայ հոգին , տեսած ես զինքը կեն-

դանւոյն վրայ . կրնա՞ն մեզ իմացնել, թէ կենաց մէջ ո՞ր էր, կամ ո՞ր չէր : Մահուանէ յետոյ պատահե՞լ իրեներուն համար ալ չես կարող բան մը հաստատել, ոչ ալ համարել թէ հոգին է կամ չէ այս կամ այն տեղին յմէջ : Սոյն անմատչելի և անտեսանելի էակին վրայ այսպէս իմաստասիրելու կամ հաստատելու համար բընաւ կռուան մը չես կարող գտնել : Միայն բացայայտ է թէ այս իմացական էակը դոյ է միշտ թէ ՚ի կեանս և թէ յետ մահու, և թէ մարմնոյ կապերէն արձակուելով և ազատուելով, իւր իմացական վիճակն ու կատարելութիւնը աւելի ևս կը փայլի :

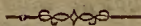
Ադամանդը կը փայլիլայ արեգական ճառագայթներէն . կը զարմանաս սոյն շողշողուն բիւրեղին մէջ տեսնուած լուսոյ ցոլքերուն վրայ : Բայց սաստկութեամբ տաքցուր միանգամ սոյն ադամանդը աղէկ դոցուած հալոցի մը մէջ, և ահա սե ադամանդ պիտի ըլլայ, բայց սակայն դարձեալ թափանցիկ : Երբ լոյսը սոյն սեւցած բիւրեղին վրայ գայ զարնուի, այլ ևս փողփողման արդիւնքներն անոր մէջ չ'պիտի տեսնես : Կրնամ ըսելա՞ս որ համար թէ անոր վրայ զարնուող լոյսը գոյութիւն չունի : Այս լոյսը անտարակոյս դոյ է սե ադամանդին գոյացութեան մէջ . միայն թէ ադամանդն իւր մէջ կը պահէ լոյսը և դու չես տեսներ : Այսպէս է նաև հոգւոյն համար, որ, մարդկային մարմնոյն լուծուելէն յետոյ, կրնայ դարձեալ դոյ ըլլալ առանց մեր անոր ներկայութիւնը ճանչնալ կամ նշմարել կարենալուն :

Զօրութեան Ինքնութեան յատկութեան տեսականը, որ արդի բնագիտութեան փառաւոր յաղթանակներէն մին է, մեր խնդրոյն յարմարող գիտնական ուրիշ խորհրդանշան մը կը ներկայացունէ մեզ : Երբեմն այնպէս կը կարծուէր, թէ ջերմութիւնը, ելեքտրականութիւնը կը կորսուէին, կ'աներևութանային շոգևոր կամ ելեքտրական մեքենայներու մէջ : Այսօր ճանչցուած է թէ սոյն ջերմութիւնը, սոյն ելեքտրականութիւնը ոչ թէ կոչն

չանան, այլ շարժման կը փոխուին: Եթէ այսպէս մեր մեքենայից մէջ ջերմութիւնը չի կորսուիր, այլ միայն իւր ձևը կը փոխէ, ո՞վ կրնայ ըսել թէ մահուանէ յետոյ, հոգին ալ մեր հետազոտութեան և տպաւորութեան միջոցներուն բոլորովին անմատչելի եղող ուրիշ վիճակ մը, ուրիշ ձև մը բնաւ չ'առնուր: Մենք չեմք տեսներ որ 'ի մարմնոյ բաժանեալ հոգին մէկ երևութով մը երևնայ կամ յայտնուի: Բայց ասոր համար պէտք է ըսել թէ կորսուած է: Ո՛չ, կրնայ ըլլալ որ այլակերպի, ինչպէս ջերմութիւնը այլակերպեցաւ մեքենայից մէջ:

Ուրեմն նիւթակրօնութիւնը իւր մէջ բերած ոչ երկրորդական և ոչ ընդհանուր իրողութեանց մէջ բնաւ ինք զինք պաշտպանելու նեցուկ մը չունի, և իրաւունք ունիմք հետեցնելու թէ նիւթականութեան վարդապետութիւնն ուրիշ բանի չի ծառայէր բայց միայն մարդկային ամեն արժանապատուութիւն նուաշտացունել, և մարդ էակն առանց վախճանի ենթադրելով և դիպաց ձեռքը լոկ խաղալիկ մը համարելով, զայն զգայական ամեն կերպ վատթար հեշտութեանց գերի ընել, և ամեն հանդերձեալ պատասխանատուութիւն վերցընել մարդուս վրայէն: Այս է նիւթապաշտներուն բոլոր նպատակը, միշտ դէմ յանդիման կրօնական վարդապետութեանց, իբրև որդիք մարդկան ընդդէմ որդւոցն Ոստուծոյ:

Վ Է Պ

ՇԵԼՄ ԵՒ ՎԼԱՏԻՄԻՐ

Կ Ա Մ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱԼՔ ԵՒ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆՔ

Ռ Ռ Ի Ս Ի Ռ Յ

Լանին երկու մեծ պաշտօնականներուն մօտենալով ,
 ձեռքերնին սեղմեց և ըսաւ .

— Կայսեր հետ ունեցած տեսութենէս դեռ բոլոր
 լորովին յուզեալ եմ . Դո՛ւք էք , կոմս , որ ձեր դաւա-
 ճանութեանց մշտնջենաւոր պատմութիւններով կը տրտ-
 մեցնէք զինքը :

— Աւա՛ղ , պատասխանեց Օռլով . . . բայց ի՞նչ ը-
 սաւ ձեզ Նորին Վեհափառութիւնը :

— Ո՛հ , երանի՛ թէ բոլոր Ռուսաստան մօիկ ընէր
 Նորին Վեհափառութեան ինձ ըսած խօսքերը , երբ
 ներս մտայ , տեսայ որ մտածմանց մէջ էր , և իւր գե-
 ղեցիկ չբեղաշուք գլուխը ձեռքին կըլմնցուցած էր .
 « ո՛վ իմն Լանին , ըսաւ ինձ , ահա նոր դաւաճանու-

թիւն մ'ալ : Օւլոֆ իմացեր է զայն գաղտնի ստտիկա-
 նութեան գլխաւորէն . . . Ուրեմն չեն ուզեր որ ես ի-
 րենց հայրն ըլլամ, չեն ուզեր որ սրտիս բաղձանաց հա-
 մեմատ բարի ըլլամ : Այո՛ , համօրէն Ռուսաց կայսրն ու
 ինքնակալն եմ : Բայց կուգէի կայսր ըլլալ՝ մի միայն մեր
 զօրաց դէպ 'ի յաղթութիւն անաջնորդելու համար , և
 ինքնակալ՝ իմ հպատակներս ամենն ալ մէկ հայրական
 դրկախառնութեամբ միացունելով, մի միայն անոնց եր-
 ջանկութիւնը ապահովելու համար : Կ'ստիպեն զիս որ
 իրենց հետ խտրութեամբ վարուիմ : Ինչո՞ւ , Լեւտուա՛ծ
 իմ , որովհետեւ մարդոց գլուխ դրիք զմեզ, միանգամայն
 չարը խափանելու զօրութիւնն ալ չի տուիր » : Յուզեալ
 էր կայսրը , և ձայնն ալ դողդոջուն , և կարծեմ թէ ար-
 տասութիւն մ'ալ երեցաւ իւր խրոխտ յօնից մէկ անկիւնը :
 Յուզմունքէս կը դողայի . կայսրը նշմարեց զայս , « Քա-
 ջըդ Լանին , ըսաւ , դու գիս-կը սերբե՞ս , — Ո՛հ , տէ՛ր
 արքայ . — Այո՛ կը սիրես զիս . Բայց քանին՞ը կան որ
 այլ և այլ վառասիրութիւններով և ակնկալութիւննե-
 րով միայն առ երեսս սիրել կը կեղծեն զիս : Բայց այն
 մութի մէջ գոչողներն ի՞նչ կուզեն . . . Բարեկարգու-
 թիւն : Միթէ բարեկարգութեանց պետք ունեցող ժո-
 ղովուրդ մը մէկ քանի դժգոհ և նուաստախոհ անձանց
 ձայնո՞վ կը խնդրէ : Ո՛չ . Ժողովուրդը չի խնդրեր , այլ
 կը պահանջէ , և ինքնակալները կը հասկնան թէ ժա-
 մանակը եկած է . որովհետեւ ոչ թէ դաւաճանութեան ,
 այլ յեղափոխութեան մը վտանգին դէմ առ դէմ կը դրո-
 նեն ինքզինքնին . Յեղափոխութիւնը կ'ատեմ , իսկ դա-
 ւաճանութիւնները կ'արհամարհեմ : Առանց ամօթոյ ,
 կարելի է ժողովրդական ցոյցի մը տեղի տալ Բայց դժ-
 գոհ ոմանց սպառնալիքները մտիկ ընել յիմարութիւն
 է , վատութիւն է . . . — Այո՛ , տէ՛ր արքայ , պատաս-
 խանեցի , վերջիններուն համար պատիժ պետք է . ա-
 նողքելի պատիժ . — Պատիժ , մըմնջեց , միշտ պա-
 տիժ բառը Ո՛հ , այս բառը իմ շրթունքներս կ'սրբէ » :

— Ո՛հ, ի՞նչ մեծ սիրտ, միմեջեց Օսլոֆ, ի՞նչու միշտ մեզի պէս իրեն մօտ եղողները միայն կը ճանչնան զինքը: Ի՞նչու իւր բոլոր ծառայներն ալ իրեն նման չեն:

Ներքին գործոց պաշտօնեայն միշտ լուռ կեցած էր, և կերպարանքն ալ անզգայ կը թուէր:

Լանին շարունակեց.

— «Անողորքելի՛, կըսես: Աւա՛ղ, այդպէս պետք է: Երկիրը չի կրնար յուզուիլ: Աստուծոյ առջև իմ կառաւարութեանս հաշիւ պիտի տամ: Եթէ դաւաճանութիւն կենայ, դուռն, Լանին, յանցաւորները դատող ժողովոյն նախագահէ և անողորքելի՛ եղիր. . . — Տէ՛ր արքայ, անողորքելի պիտի ըլլամ. . . » Իւր քովէն մեկնիլ ուզեցի. . . «Այլ սակայն, յաւելցուց կայսրը՝ երբ դեռ սեամին վրայ էի, յիշէ՛. . . չեմ ուզեր որ մէկը մահուան դատապարտես: Այսուհետև պետք է վերնայայդ պատիժը իմ թագաւորութեանս մէջ. Ի՛նչ որ ալ ըլլայ յանցաւորաց գործած ոճիրը, զոր այսօր կը խուզարկեն, կ'երգնում որ ազատ պիտի ըլլայ անոնց կեանքը»:

Յարդանայ հծծիւն մը Լանինի խօսքը ընդմիջեց: արքունի սենեկապետը Սուրբ — Գէորգայ սրահին սեռ մին վրայ երևցաւ. . . Իւր ձեռքովը նշան մ'ընելով, բոլոր երկիւղէ դռները լացուեցան, և կարելի եղաւ աչքով սենեակներուն ներսերը դիտել և ձմրան Սպարանից սրահներուն հոյակապ սենեակները տեսնել:

Կայսեր արարողապետը, իւր ոսկի գաւազանովն երեք անգամ գետնին զարկաւ և բարձր ձայնով ծանոց:

— Տեա՛րք, կայսրը կուգայ:

Արարողութենէն շատ վերջը, երբ Բէրովսքի կոմսը դիւանատան դիւանոր Պ. Շէլմը իւր դահլիճը բերել տուաւ, խիստ և ցուրտ դէմքով մ'ընդունելութիւն ըրաւ. Յանդիմանեց իւր անհողութիւնը, և իմացուց իրեն թիկնապահ հեծելոց գլխաւորին հետ ունեցած խօ-

սակցութիւնը :

— Այն դաւաճանութիւնը , որուն վրայ երեք ամիսէ 'ի վեր կը խօսիս , ըսաւ ներքին գործոց պաշտօնեայն , ասպահապետին գաղտնի ոստիկանութեամբն յայտնուած է : Բաւքին գնդապետը երեւան հանելու վըրայ է : Մենք զայն գտնելու արժանիքը պիտի չունենամք , և դարձեալ ասոնք պիտի վարձատրուին : Զգոյշ կեցի՛ր , Պ. Շէլմ . պաշտօնդ կը կորսնցունես : Այլ սակայն ես չեմ կրնար այդ գործերուն միջամտել , և կը խիթամ թէ մի՛ գուցէ անարժան գտնուիս քու պաշտօնիդ : [Ամբաստանութիւն կրնեն քու վրայ թէ դուն քեզմէ դաւաճանութիւններ կը հնարես : Դարձեալ կըսեմ . Պ. Շէլմ , զգոյշ կեցի՛ր :

Շէլմ մեծ խոնարհութիւն մ'ըրաւ , բոլորովին անտարբեր դիրք մը բռնելով :

— Դաւաճանութիւնը , վսեմափայլ տէ՛ր , մեր ձեռքն է , ըսաւ . գործն 'ի գլուխ հանելու համար այնպիսի միջոցներ գործածել պետք է զոր ես չունիմ . . . Կայսրութեան բոլոր գաղտնի ոստիկանութիւնը իմ հրամանիս ներքեւ չէ , և ստիպուած եմ բռնած գործակատարներուս ստակ տալ : Արդէն բաւական մեծ կակ գումար մը իմ անձնական ստակէս վճարեցի , որուն վըրայ միտքս դրած էի այսօր ձեր վսեմութեան խօսիլ : Գործը լաւ վախճանի մը հասցունելու համար , տակաւին շատ ստակի , խիստ շատ ստակի պետք կայ :

— Հէ՛ , ի՞նչու համար կանխաւ չէիր ըսեր , գոչեց պաշտօնեայն . մեր իշխանութեան ներքեւ միթէ գումար կը պակսի : Ո՛րչափ դրամ կուզես :

— Երկու հարիւր հազար ռուպլի , վսեմափայլ տէր :

Պաշտօնեայն պահանջուած ստակին չափազանցութենէն զարմացած , դիւանատան գլխաւորին վրայ հարցական և կասկածոտ ակնարկ մը նետեց :

— Արդէն Յիսուն հազար ռուպլի չափ ծախսած եմ , ըսաւ Շէլմ , և ութ օր յառաջ յաջողելու համար ,

սկետք է որ դաւաճանութեան ոգին եղող անձը գնեմ:
Սնկախ մարդ մ'է այն, բայց այսչափ մեծ կակ չգումար
մը կրնայ զինքը շլացունել Գործոյն յաջողութեանը կ'ե-
րաշխաւորեմ, և . . .

Պաշտօնեայն ընդմիջեց .

— Պետք է յաջողել, ըսաւ, ինչ գնով ալ ըլլայ :

Թերթ մը թուղթ առաւ և սկսաւ գրել :

— Թող բարեհաճի ձեր վսեմութիւնը, ըսաւ Շէլմ'
պաշտօնէին երբ գրելու դբադած էր նա, « եղած և ըլ-
լալիք ծախքերուն համար . . . » Դենել, վասն զի կանու-
խէն ես ստակ վճարեցի . . .

— Շատ լաւ, շատ լաւ, կրկնեց կոմսը գրելը շա-
րունակելով. « եղած և ըլլալիք ծախքերուն համար,
դաւաճանութեան վերաբերեալ ծախքեր . . . »

Պաշտօնեայն կեցաւ և Մօլէրի երբեմն ըրածին պէս,
հարցուց Շէլմի .

— Ձեր հռչակաւոր դաւաճանութեան անունն ինչ է.
ընդհանուր համարակալին ի՞նչ անուն տալ պետք է :

— Դաւաճանութիւն Լանին, պատասխանեց Շէլմ'
յրտուրեամբ :

Պաշտօնեայն իւր աթոռէն վեր ցատկեց .

— Ինչ ըսիք .

— Լանին, վսեմափայլ տէր :

— Դաւաճան, զօրապետ կոմս Լանին, որ բանակի
ընդհանուր հրամանատարներէն մին է և կայսեր ալ ա-
մենասիրելին : Ի՞նչ կըսես, խենդեցա՞ր, Շէլմ' :

— Զօրապետը չէ, այլ իւր քեռորդին, որ յեղափո-
խական գաղափարներով տողորեալ երիտասարդ մ'է :

Պաշտօնեայն գլուխը շարժելով, ըսաւ .

— Վստահ ես ատոր վրայ, Շէլմ' .

— Կատարելապէս վստահ եմ, վսեմափայլ տէր :

— Եւ այդ Լանի՞նն է, Սէն — Բէթրսպուրկի ամե-
նահարուստներէն մին, զոր դու 150,000 ըրուպլիի գնել
կուղես .

— Ո՛չ վսեմափայլ տէր, հոգին՝ ըսի՛ւ և ոչ թէ գլխաւորը . . . Դաւաճանութեան հոգին շատ տաղանդաւոր մէկն է, զոր անշուշտ պիտի ծանօթացունեմ ձեզ. երբ ժամանակն ու տեղը ներեն :

— Ուրեմն ճշմարիտ է ըսած դաւաճանութիւնդ .

— Այո՛, բացարձակապէս ճշմարիտ :

— Սխալած չըլլա՛ս, Շէլմ՛. գիտես որ սխալմունք մը կրնայ ծանր նստիլ քեզի .

— Չեմ սխալի՛ր, վսեմափայլ տէր, և իմ գործոցս պատասխանատուութիւնը իմ վրայ կ'առնում, ըսաւ Շէլմ հաստատամտութեամբ : Ինչ որ ալ պատահի, յարեց սարտոնեան ժպիտով մը, դաւաճանութիւնը կայ, և եթէ այն երկրտասարդը կարծածիս պէս այնչափյանցաւոր չըլլայ, միշտ ժամանակ պիտի ունենամք անոր անունը ջնջելու :

Պաշտօնեայն գրեց « Լանին » և ստորագրեց :

Յետոյ թուղթը Շէլմի երկնցունելով, ըսաւ .

— Դնա՛, նայէ՛ որ միշտ քո և իմ շահուցս համեմատ գործես :

Շէլմ անձամբ իւր պահանջած գումարն երթալ առնելէն յետոյ, իւր սենեակը մտաւ. ձեռքը բռնած էր սուտ ընկալագիրը, որ Բէրովսքիի իրեն տուած նոր ընկալագրին հետ փոխանակուած էր. իւր գրպանը տակաւին 100,000 ըուպլի կար : Դիւանատան գլխաւորը պետք էր գոհ ըլլալ, բայց մտախոհ կը թուէր, և իւր ուրախութիւնը այն ատեն յայտնի եղաւ, երբ սպասաւորը իմացուց իրեն թէ Մօլէր ներս մտնել կուզէ :

— Թող մանէ՛, գոչեց Շէլմ :

Դիւանատան գլխաւորը՝ Մօլէրը պաղլութեամբ ընդունելու համար, ինչպէս ինքն ընդունուած էր պաշտօնեայէն, դէմքը սեցույ : Բայց կիրքանտացին ժամանակ չի տուաւ անոր իւր պատրաստած փոքրիկ ճառը ըսելու, և սեամին վրայէն գոչեց անոր .

— Բարի լո՛ւր, վսեմափայլ տէ՛ր, բարի լո՛ւր :

Շատ ժամանակէ 'ի վեր Շէլմ' Մօլէրի թոյլ չէր տար , որ իրեն հետ իբրև ընկեր վարուի : Կիրլանտացւոյն հետ խօսած ատեն արհամարհոտ և պաշտպանող կերպ մը կը գործածէր և կը պահանջէր որ իւր գործակատարը վճարեմանօրէն կոչէ զինքը :

— Ի՞նչ լուր է այդ . հարցուց . շուտ ըսէ :

— Դաւաճանութիւնը հասունցած է . մարդիկներդ պատրաստէ . շաբաթ իրիկուն , ժամը տասնին , ամիսն , քրն ալ իրենց որջին մէջ պիտի ձերբակալես :

— Բայց ինքը , ինքը , գոչեց Շէլմ' . պաշտօնէին ըսի իւր անունը , զինքն ալ բռնած ես :

— Ամեն բան ուղածիդ պէս պիտի ըլլայ : Միայն դաւաճանութեան , ապստամբութեան և եղբունագործութեան յանցանօք քառասուն և երկու հոգի խօստացած էի ձեզ յանձնել . բայց արդ մետասան հոգի միայն պիտի կրնաք ձերբակալել :

— Ի՞նչպէս , գոչեց Շէլմ' .

Մօլէր խիստ քաղցր և թաղծեալ ձայնով մը սկսաւ խօսիլ .

— Այո՛ , բնաւ : Վերջին վայրկենին խղճմտանքս զիս տանջեց . արժէք մը չունեցողներուն շնորհք ըրի , և ամենէն ահարկու եղողներէն ինն զոհ ընտրեցի , որովհետև ամենէն քաջասիրտները և ամենէն հանճարեղներն են ասոնք : Ի՞նչ փոյթ քեզի . դաւը գոյութիւն ունի , և զքեզ ինքնին կը սարսափեցնէ : Ո՛հ , կը կարծեմ , թէ գրգռիչ աղէկ գործակատար մ'եղայ . Գեզ յանձնելիք ինն անձինքը , իմ թելադրութեամբս , բարեկարգութեան խիստ ահաւոր ծրագիր մը յղացան : Բանակը , վարչութիւնը և ելեմտից գործակալութիւնը իրենց ներկայացուցիչներն ունին անոնց մէջ . Որոշեալ վայրկենին ոտք պիտի ելլեն , որ է շաբաթ օրը : Իրենց ետևը , ահաւոր և զօրաւոր ամբոխ մ'ալ պիտի ապստամբի : Ասիկայ յուղմունք մը պիտի չըլլայ , այլ ապստամբութիւն մը : Կայսրէն բարեկարգութիւն պիտի պահանջէին , և

երբ նա մերժէր . . . տարբեր կարծիքներ ունէին . . . ,
 ոմանք դաւաճանի մը կը յանձնէին Նորին վեհափառու-
 թիւնը սպաննելու գործը , այլք՝ բանակին գլուխն անց-
 նիլ , — որովհետեւ բանակ մ'ունէինք — և ձմրան ա-
 պարանից տիրելով , կայսրութեան ջնջումը հրատարա-
 կել կուզէին : Ո՛հ , գեղեցիկ դաւաճանութիւն մ'էր այս :
 Ամենեին անհանգիստ չէինք եղեր : Ձեր վսեմութեան
 վահանին տակ ազատօրէն կը վիճաբանէինք : Տղայ չեմք ,
 ըսաւ ծերունի մը , որուն ներեցի , շարունակեց Մօլէր
 մտախոհ : Աւա՛ղ , տղա՛յ ե՛ն ասոնք : Բայց իրենց տղա-
 յութիւնը ծանրագնի պիտի ըլլայ իրենց . . . Այո , գե-
 ղեցիկ դաւաճանութիւն մ'էր այս :

Շէ՛ւր կ'իրականացւոյն միտ դրած էր , առանց անոր
 խօսքերն ընդմիջելու :

— Դո՛ւն , Մօլէ՛ր , դուն միշտ խորախորհուրդ մէկը
 պիտի ըլլաս , ըսաւ Ահաւասիկ խղճմտանքդ . . . Վեր-
 ջապէս , կը հաճիմ , թէպէտ և հարկ մը չեմ տեսներ ,
 ինձ տուած աւետեացդ փոխարէն՝ ձեր անպիտաննե-
 րուն ներել : Ա՛հ , ա՛հ , շարունակեց ձեռքերը շփելով .
 . . . Աղէկ ըսիր , գեղեցիկ դաւաճանութիւն . . . Նոյն
 իսկ այս իրիկուն ոստիկանաց հրաման պիտի զրկեմ ին-
 ձի օգնելու համար . . . Պիտի գրեմ Բալքինին . . . Նա
 ինքնին պիտի ստիպուի ինձ գործակից ըլլալ : Հա՛ , հա՛ ,
 հա՛ , գեղեցիկ դաւաճանութիւն . . . և գեղեցիկ վը-
 րէժինդութիւն . . .

Յանկարծ դիւանատան գլխաւորը ոտք ելաւ տխուր
 և մտախոհ :

— Վսեմափայլ տէ՛ր , կըսէր Մօլէր , ուրիշներուն
 հետ 'ի միասին պիտի ձերբակալուիմ , բայց վստահ եմ
 ձեր վրայ : Դուք պիտի օգնէք ինձ այս երկրէն դուրս
 ելլելու , և օտարութեան մէջ ամենքը զիս պիտի մոռ-
 նան , և խաղաղ կեանք մը պիտի վարեմ . . . Հո՛ն , ու-
 րիշ կլիմայի մը ներքեւ , թերեւս ես զիս ալ մոռնամ , յա-
 ւելցուց Մօլէր հառաչելով :

— Այո՛ , այո՛ , ըսաւ Շէլմ, չատ լաւ , կը հաւանիմ : Բայց անիկայ , Մօլէ՛ր , անիկայ . տակաւին չի պատասխանեցիր : Գիտե՛ս որ զինքը կ'ատեմ . երէկ արտաքին դործոց պաշտօնէին պարահանդէսին մէջ իւր կնոջը հանդիպեցայ : Անոր ներկայացայ : Զքնաղ արարած մ'է այն : Ի՞նչ զօրութիւն պետք է ունենայ այդպիսի կին մը : Ո՛հ , այդ մա՛րդը , ադկէց վրէժ առնել կուղեմ : Անիկայ ինձ պետք է . առանց անոր բնաւ բան մ'ըրած պիտի չըլլաս : Բայց , Մօլէ՛ր , կը կասկածիմ վրադ . կարծեմ թէ զինքը կը սիրես . . . :

— Ո՛չ , այլ ևս ինձ բարեկամ չէ . որս մ'է՛ որուն հետամուտ կըլլամ յամառ երկայնմտութեամբ . արդէն քեզ ըսի թէ , ինչպէս բարւոյն , նոյնպէս և չարին մէջ հաւատարիմ եմ : Այլ ևս զինքը չեմ սիրեր , իւր որջէն դուրս պիտի հանեմ և անտարակոյս ձեր ձեռքը պիտի մատնեմ զինքը :

Մօլէրի ձայնը այնչափ հաստատական էր , որ Շէլմ անհամբերութեամբ հարցուց .

— Դաւաճանութեան մասնակցեցա՛ւ ուրեմն . Մօլէ՛ր , ճշմարիտ ըսէ՛ :

— Անիկայ , դաւաճանութեան մասնակցի՛լ : Ի՞նչ կըսես . Նոյն իսկ անոր խօսիլ անգամ պետք չէ այդ բանին վրայ : Անշուշտ եթէ միայն բերանս բանայի իր առջև , սրտմտութեամբ դուրս պիտի վանէր զիս : Անիկայ կայսեր իւր բոլոր տէրութեանը մէջ ունեցած ամենէն հաւատարիմ հպատակն է . բոլոր Ռուսաստանի լաւագոյն Ռուսը . . . , Այս դաւը զինքը պիտի սարսափեցնէ՛ր :

— Բայց ուրեմն , Մօլէ՛ր , ի՞նչպէս կը յուսաս .

— Վսեմափայլ տէր , հռովմայեցի ատենակալին խօսքը կը կրկնեմ . « Եթէ չապիկս իմանար իմ դադտնիքս , իսկոյն զինքը կ'այրէի » :

Այս խօսքին վրայ Մօլէր խոնարհութիւն մ'ըրաւ և դուրս ելաւ :

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ

Այլեւայլք . Մուրադիկները	126	Վարսաւիրային զարման-
» » քը . 127 :	Իժ բռնողը . 189 :	Կրօնաւորը . 190 :
» » Երախտագէտ բանաստեղծը .	255 :	Նոր գլուս 384 :
» » Զարմանալի ստամոքս մը .	510 :	Գիր գրելու գոր-
» » ծիք . 575 :	Հիւսիսային բեւեռին ազատ ծովը .	
» »	635 . 699 :	
Արարացուց հին պատմութիւնը	20 77 . 129 .	
Արդի Ռուսիա	361 . 398 . 481 . 522 . 603 .	
Բանաստեղծութիւն . Աւուրք ամարայնուոյ .	120 :	Բանք աք-
» » սորելոյն .	222 :	Զօրական . 302 . Եղերերգ 'ի մահ
» » սիրելւոյն .	438 :	Առ հրեշտակն պաշտպան . 626 :
Գերմանական դաղթականութիւն	5 . 88 . 167 .	
Գիտութիւն եւ Աստուածաշուէնչ	644 . 705 .	
Եգիպտոս եւ Ասորիք	103 . 139 .	
Թղթակցութիւն . Հանդէս սրբոց Վարդանանց եւ Շիշմանեան		
Վարժարան յԱֆիօն Գարահիսար	116 369 .	
Թուրքիոյ դասակարգութիւնը	210 .	
Ժողովրդեան կրթութենէն ինչ բարիք կը ծնանի	577 .	
Լոնտրայի եւ Սպանիոյ աղքատները	65 158 .	
Կին քրիստոնեայ	656 . 717 .	
Հարցաքննութիւն Գ. տարւոյ Սրբոց Ղեւոնդեանց գիշերօթեայ		
Վարժարանի Վանացս	372 .	
Հարցաքննութիւն ութերորդ կարգի աշակերտաց Ս. Ղեւոն-		
դեանց գիշերօթեայ վարժարանի Վանացս .	436 .	
Ճանապարհորդութիւն Փամբրօնի անգղիացւոյ 'ի կեդրոնա-		
կան Ափրիկէ	245 . 277 .	
Յիշողութիւն	468 .	
Նախնական յայտնութիւն հին ազգաց աւանդութեանց մէջ .		
	193 . 257 . 321 . 385 . 449 . 513 .	

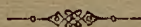
Նախնեաց դիտութիւնք	36
Նիւթակրօնութիւն	742
Նոր հրատարակութիւնք . Տէքարդայ ճառ ոճոյ եւ բնազան-	
» » » ցական խորհրդածութիւնք	375 . 512
» » » 376 : Պօսիւէի յաղադս ծանօթութեան	
» » » Աստուծոյ եւ անձին . 512 . 576 : Խը-	
» » » րատք ընտանեաց	512 . 576
Պ. Թիէռ	551 . 587
Սենեքերիմայ ասորոց թագաւորին պատմութիւնք	539
Սիրտ եւ ուղեղ	605
Վէպ արեւելեան նախնի գործաւորաց ընկերութեան	47
Վէպ . Շէլլ Է. Վլատիմիր Կամ պաշտօնակալք եւ աղնուա-	
կանք Ռուսիոյ . 230 . 310 . 335 . 422 . 501 . 563 . 612 . 680 .	
Քրմական գիտութիւնք Քաղղէացւոց . 289 . 352 . 411 . 493 .	

ԳՐԱՎԱՃԱՌ

Ս. Ղ. ԵՒ ԵԱԶՄԱՃԵԱՆ ԷՖԷՆՏԻՔ

ԵՖԷՆՏԻ ՃԱՄԻ ԶԻԼԻՆԿԻՐԼԷՐ ՃԱՏՏԷՍԻ ԹԻԻ 2

Ս. Վանկացու Տպարանէն 'ի լոյս ընծայեալ գրքերէն կը գտնուին սոյն գրատուէնը

ԱՌԱՔԻՆԻ ԳԻՏՈՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏ ՊԱՏԱՆԻ	ԴԻՆ 4 ՖՐ.
ԱՌՏՆԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ	» 0,50
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽՆԴԻՐ	» 0,50
ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՊԷՅԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ	» 2
ԽՐԱՏՔ ԸՆՏԱՆԵԱՅ	» 4
ՀԱՃԻ ՍԱՖԷՐ ՎԷՊ	» 2
ՀԵԳԱՐԱՆ	» 0,8
ՀԵՐԶՈՒԱԾՈՂ ՊԱՊՅԻԹԻՒՆ	» 2
ՀՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵԹԱՆՈՍ	» 0,75
ՅԵՅՍ - ԱՄՍԱԳԻՐ. Ա. Տաբեկան կազմեալ	» 4
» » Բ. » »	» 4
» » Գ. » սպառեալ է	» »
» » Դ. » կազմեալ	» 4
» » Ե. » »	» 8
» » Զ. » »	» 8
» » Է. » »	» 8
» » Ը. Տաբեկանին գինն է	» 8

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀԱՄԱԲԱՐՔԱՌ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ	Գրն 5 Ձր
ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ ԸՆԴԳԷՄ առարկութեանց բողոքականաց .	
Գրն միայ տեարի	0,45
ՊՕՍԻԼԵԻ ՅԱՂԱԿՍ ԾԱՆՈԹՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ	
ԱՆՁԻՆ	» 2
ՍԱՂԽՈՍ	» 1
ՍԿՋՔՈՒՆՔ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻՅԱԿՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ	1
ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ . ԴԱՍԱԳԻՐՔ սպասուելով	2
ՏԷՔԱՐԹԻ—ՃԱՌ ՄԵԹՈՏԻ ԵՒ ԼՈՐՀՐԳԱԾՈՒԹԻՒՆՔ	
ՏԻՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՌՕՏ. ԴԱՍԱԳԻՐՔ	Գրն 4,25
ՔԵՐԱԿԱՆ	» 0,4

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

ՅՈՅՍՐ կերեւի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ տետրով մը : Գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տաւրին երեք արծաթ մէցիտիէ , վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէցիտիէ առանց ծախուց հանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւնն ընելու համար պէտք է թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Տ Ո Ր Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր

Կ. ՊՕԼԻՍ. Մեծ. Ս. Ղ. Եւ Եազմասեան Էջիւնտիք. Եէնի
Ճամի Զիլինկիւրէր հատտէսի Թիւ 2
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. Յովնանէս աղա Եազմեան
ԱՏԱՐԱԶԱՐ . Յովնանէս աղա Սէտեմեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն

